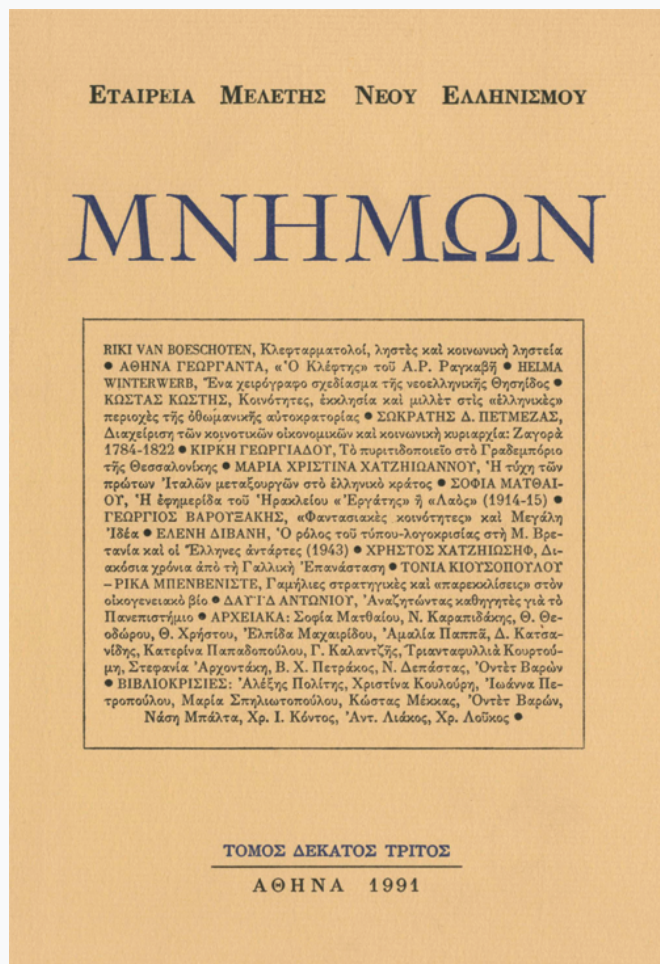


Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)



ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ Ή ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ;

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ

doi: [10.12681/mnimon.401](https://doi.org/10.12681/mnimon.401)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ Χ. (1991). ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ Ή ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ; *Μνήμων*, 13, 231-254. <https://doi.org/10.12681/mnimon.401>

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ

ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ: ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 'Η ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ;

Οι εορτασμοί που οργανώνονται με άφορμή την επέτειο όρισμένων ιστορικών γεγονότων, χρησιμεύουν στα μέλη ή τουλάχιστον σε όρισμένες κατηγορίες από τα μέλη της κοινωνίας για να επιβεβαιώνουν την προσήλωσή τους στις αξίες που πραγματώθηκαν ή που επιχειρήθηκε να πραγματοποιηθούν στη διάρκεια των γεγονότων που εορτάζονται. 'Η λαμπρότητα και ή καθολικότητα των εορτασμών εξαρτάται από την απήχηση που διατηρούν οι αξίες αυτές στους κόλπους της εορτάζουσας κοινωνίας και από το αν άλλα, μεταγενέστερα, γεγονότα εξέφρασαν καλλίτερα τις ίδιες αξίες. Μεταβολές στις κοινωνικές σχέσεις, είναι δυνατό να μετατοπίσουν την εμφαση του εορτασμού προς νέες αξίες και να οδηγήσουν στην αποσιώπηση ακόμα και στην άρνηση των αρχικών αξιών.

Οι εορτασμοί για τα 200 χρόνια της Γαλλικής 'Επανάστασης δεν σημαίνουν λοιπόν απαραίτητα την προσήλωση των εορταζόντων στις ίδιες αξίες για τις οποίες αγωνίστηκαν οι Γάλλοι 'Επαναστάτες. 'Αποδεκτές κατ' αρχήν για τις άλλες κοινωνίες που, λόγω της παγκόσμιας ακτινοβολίας της, εορτάζουν και αυτές τη Γαλλική 'Επανάσταση οι αμφιβολίες αυτές μπορεί να ήχουν υπερβολικές προκειμένου για την ίδια τη γαλλική κοινωνία. 'Εντούτοις, όρισμένες «εορταστικές» έκδηλώσεις στη Γαλλία τον τελευταίο χρόνο ή τα τελευταία χρόνια —γιατί ή έμπορική εκμετάλλευση της επέτειου είχε αρχίσει πολύ πριν τον 'Ιανουάριο του 1989— ενισχύουν την άποψη ότι δεν βρισκόμαστε μπροστά σε μιὰ συνολική και ανεπιφύλακτη μέθεξη, αλλά σε ένα επίλεκτο εορτασμό που συνιστά μιὰ μεθερμηνεία της Γαλλικής 'Επανάστασης.

'Ανάμεσα στις ένδείξεις αυτές, που μπορεί εύκολα να τις αντιληφθεί και ο ξένος παρατηρητής, είναι το πλήθος των εκδόσεων —εκλαίκευτικά, ιστορικά πονήματα ή μυθιστορίες— οι οποίες προβάλλουν άτομα ή κοινωνικές ομάδες που ανήκουν ή υπερασπίστηκαν την κατάσταση πραγμάτων που άνέτρεψε ή 'Επανάσταση. Το φαινόμενο δεν είναι ολότελο νέο· ύπήρξαν και άλλοτε έποχές άνθησης τέτοιων συγγραφών αν και όχι στην ίδια έκταση. 'Η διαφορά είναι ότι

τὰ βιβλία αὐτὰ ἀπευθύνονταν ἀνοικτὰ σὲ ὅσους ἀμφισβητοῦσαν τὴν Ἐπανάσταση, ἐνῶ οἱ σημερινοὶ συγγραφεῖς ἰσχυρίζονται ὅτι ἀποδέχονται τὰ κεκτημένα τῆς Ἐπανάστασης. Θὰ μπορούσε ἴσως κανένας νὰ μὴ θεωρήσει αὐτὴ τὴν ἐκδοτικὴ κίνηση σημαντικὴ ἔνδειξη, ὑπενθυμίζοντας τὴν ἐμπορικὴ σκοπιμότητα παρόμοιων δραστηριοτήτων. Οἱ εὐγενεῖς, οἱ ἀγρότες τῆς Βανδέας, οἱ ἄστοι ἀντίπαλοι τῶν Ἰακωβίνων συνιστοῦν ἓνα λιγότερο τετριμμένο θέμα ἀπὸ τοὺς ἥρωες τῆς Ἐπανάστασης καὶ προσφέρονται καλύτερα γιὰ μιὰ ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι βάσιμη ἀλλὰ ἀνεπαρκής, γιατί οἱ δημόσιες δηλώσεις τῶν συγγραφέων αὐτῶν τῶν βιβλίων καθὼς καὶ ἄλλες ἐνδείξεις δείχνουν ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓνα πιὸ σύνθετο φαινόμενο, πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ πρωτογενεῖς οἰκονομικὲς σκοπιμότητες. Ἡ πολλαπλότητα τῶν κινήτρων γίνεται ἐμφανὴς στὰ περιοδικὰ τεύχη, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ καθημερινὸς τύπος συμμετέχει στὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου καὶ στὴ σύνταξη τῶν ὁποίων συνεργάζονται ἐπώνυμοι ἱστορικοί¹. Ἡ ἴδια διαπίστωση ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς εἰδικὲς ἐκπομπὲς τῆς τηλεόρασης, πού ἀποτελοῦν ἄρκετὰ ἀσφαλὴ ἔνδειξη, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά γιὰ τὸ τί μπορεῖ νὰ ἀποδεχθεῖ τὸ εὐρύτερο κοινὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, γιὰ τὸ ποῖα εἰκόνα τῆς Ἐπανάστασης θέλουν νὰ μεταδώσουν ὅσοι ἐλέγχουν οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ τὰ μαζικὰ μέσα ἐνημέρωσης.

Θὰ σταθῶ σὲ δύο ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐκπομπὲς γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχω προσωπικὴ γνώση καὶ τὶς βρίσκω χαρακτηριστικὲς τῶν νέων ἀντιλήψεων γιὰ τὴν Ἐπανάσταση. Ἡ πρώτη εἶναι μιὰ τηλεοπτικὴ ὑπερπαραγωγή πού ἄρχισε νὰ προβάλλεται ὡς σειρά ἐπεισοδίων ἀπὸ τὸ μεγαλύτερης ἀκροαματικότητος κανάλι τῆς τηλεόρασης στὶς ἀρχὲς τοῦ 1989². Ὁ τίτλος τῆς ἦταν «La grande cabriole», πού θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ στὰ ἑλληνικὰ ὡς ἡ μεγάλη πιρουέτα, ἡ χορευτικὴ φιγούρα μὲ τὴν ὁποία ξεφεύγει κανεὶς —στὴν περίπτωσή τῆς τηλεοπτικῆς σειρᾶς μιὰ εὐγενής— μὲ χάρη ἀπὸ μιὰ δύσκολη κατάσταση. Ἡ ἐπιλογὴ μιᾶς ἀριστοκράτισσας καὶ ἡ περιγραφή τῶν διαδοχικῶν τῆς προσαρμογῶν στὶς νέες καταστάσεις, πρῶτα στὴν ἐξορία, μετὰ στὴν περίοδο τοῦ Ναπολέοντα ὅταν οἱ εὐγενεῖς ἀρχίζουν νὰ ἐπιστρέφουν, πρὶν τὴν τελικὴ ἀποκατάστασή τους μὲ τὴν Παλινόρθωση, ἀποτελεῖ ἓνα πραγματικὸ εὔρημα πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε γνωστὰ γεγονότα ἀπὸ μιὰ ἀσυνήθιστη σκοπιά. Αὐτὸ πού μᾶς ἀφήνει σκεπτικoὺς εἶναι ἡ πλήρης ἀντιστροφή ἐνὸς μανιχαϊστικοῦ σχήματος, ὅπου οἱ καλοὶ εἶναι οἱ πλήρεις ἀνοχῆς, ἐμποτισμένοι ἀπὸ τὰ Φῶτα εὐγενεῖς καὶ οἱ κακοὶ οἱ

1. Γνωρίζω τὰ τεύχη τῶν ἐφημερίδων *Quotidien de Paris* καὶ *La Croix*. Τὸ πιὸ φιλόδοξο ἐγχείρημα ἦταν ἡ εἰδικὴ μηνιαία ἐκδόσις τῆς ἐφημερίδας *Le Monde* μὲ τὸν τίτλο *Le Monde de la Révolution française*. Τὸ δεύτερο μέρος αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως εἶχε τὸν ἀπὸ ἰδεολογικὴ ἀποψη χαρακτηριστικὸ γιὰ τὶς σημερινὲς ἀντιλήψεις τίτλο τῆς *Εφημερίδας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων*.

2. Μεταδόθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1989 ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ τηλεόραση μὲ τὸν τίτλο ἡ ἄλλη ὄψη τῆς Ἐπανάστασης.

άστοι —δειλοί, δογματικοί, γεμάτοι οήση και ύποκρισία— μαζί με τους αγρότες, που παρουσιάζονται φιλόδοξοι και χυδαίοι.

Το δεύτερο τηλεοπτικό παράδειγμα αφορά μιὰ τηλεοπτική σειρά σέ ιδιωτικό κανάλι τῆς τηλεόρασης με τὸ γενικό τίτλο «Τὰ μισοφόρια τῆς Ἐπανάστασης». Ἐδῶ με πρόφαση τὴν προβολή τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἀντὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων σκιαγραφοῦνται με ἀρκετὴ ποιητικὴ ἄδεια τὰ ἐρωτικά παρασκήνια τῆς Ἐπανάστασης. Ἀς σταθοῦμε λίγο στὸ ἐπεισόδιο ποὺ κάλυπτε τὴν ὑποτιθέμενη σεξουαλικὴ ζωὴ τοῦ Μαρά. Βρίσκουμε πάλι δύο ἀντιθετικούς πόλους. Τὸ καλὸ τὸ ἐκπροσωπεῖ ἡ δολοφόνος τοῦ Μαρά, ἡ Charlotte Corday, εὐγενικῆς καταγωγῆς, δημοκρατικῶν ὑποτίθεται πεποιθήσεων, ποὺ ἐμφανίζεται νὰ ὠθεῖται στὴν πράξη τῆς ἀπὸ πολιτικὰ κίνητρα. Εἶναι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἐναντίον τῶν τρομοκρατικῶν πρακτικῶν ὡς μέσου γιὰ τὴν πραγμάτωσή της καὶ ἀρνεῖται τὸ ἐφικτὸ σημαντικῶν πολιτικῶν ἀλλαγῶν σέ σύντομο χρονικὸ διάστημα. Ἄν οἱ ἀτομικὲς ἐνέργειες τῆς Charlotte Corday ἀνάγονται στὸ ἐπεισόδιο σέ γενικὲς πολιτικὲς κατηγορίες, οἱ πολιτικὲς πράξεις τοῦ Μαρά ἀποδίδονται σέ προσωπικὰ χαρακτηριστολογικὰ στοιχεῖα. Ὁ ἀποτυχημένος ἰατρός εἶναι παθιασμένος με τὴν ἀνατομία καὶ αὐτὴ τοῦ ἡ ἐνασχόληση δὲν ἀπορρέει ἀπὸ μιὰ ὀρθολογικὴ ἀντίληψη, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ διαστροφή ποὺ ἐκδηλώνεται με ποιητικὴ ἄδεια καὶ στὴν ἐρωτικὴ τοῦ ζωῆ. Οἱ ἐκτελέσεις τῆς περιόδου τῆς Τρομοκρατίας εἶναι ἡ προβολὴ στὸ δημόσιο ἐπίπεδο αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἰδιωτικῆς διαστροφῆς. Νὰ πῶς περιγράφει τὶς προθέσεις τοῦ ὁ σκηνοθέτης τῆς τηλεταινίας σέ δηλώσεις τοῦ στὸν τύπο: «Γίνεται δεκτὸ ὅτι ὁ Μαρά ἔστειλε στὴ λαιμητόμο χιλιάδες ἀνθρώπους καὶ δὲν θέλουμε νὰ δοῦμε αὐτὴ τὴν προσωπικότητα στὴν καθημερινότητά της. Ὑπάρχει ἡ ἰδεολογικὴ εἰκόνα τοῦ Μαρά ποὺ ἀποδοκιμάζεται ἀπὸ τὴ δεξιὰ καὶ ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ τὴν ἀριστερὰ ὁ πατέρας τῶν Μάρξ καὶ Ἐνγκελς. Κινηθήκαμε ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δύο θεωρήσεις»³.

Δὲν μπορῶ νὰ ὑπολογίσω πόσες εἶναι οἱ καινοφανεῖς, ἀρνητικὲς γιὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ τοὺς πρωτεργάτες της ἀπεικονίσεις καὶ πόσες ἐξακολουθοῦν νὰ δίνουν τὴν παραδοσιακὴ θετικὴ εἰκόνα. Τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ἡ νέα ἀναπαράσταση ὑπάρχει, καὶ ὅτι ἡ ἀπήχυσή της δὲν περιορίζεται, ὅπως ἄλλοτε, σὲ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς δυνάμεις ποὺ ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τοὺς ἡττημένους τῆς Ἐπανάστασης. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ ἀποδοχὴ τῆς νέας εἰκόνας τῆς Ἐπανάστασης ὀφείλεται σέ μετατοπίσεις βαθύτερων κοινωνικῶν ἰσορροπιῶν. Ὅμως, ἀνάμεσα στὰ δυὸ αὐτὰ ἐπίπεδα δὲν ὑπάρχει μιὰ ἄμεση, αὐτόματη σχέση. Διαμεσολαβοῦν οἱ διανοούμενοι, ποὺ με τὴν ἐργασία τους συντελοῦν στὴ διαμόρφωση τῆς νέας εἰκόνας τοῦ παρελθόντος, νομιμοποιοῦν τὴν ἀποδοχὴ της, ἀλλὰ ταυτόχρονα συνδιαμορφώνουν καὶ νομιμοποιοῦν τὶς κοινωνικὲς ἀλλαγές ποὺ ἀπαιτοῦν τὴ νέα ἀναπαράσταση τοῦ παρελθόντος.

3. Βλέπε ἐφ. *Le Figaro*, 13-14.5.1989.

‘Από αυτή τη συλλογική διαδικασία κατασκευής μιᾶς νέας αντίληψης για τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση θὰ προσπαθήσω νὰ ἀπομονώσω καὶ νὰ ἐκτιμήσω τὴν ιδιαίτερη συμβολὴ τῶν ἱστορικῶν.

Ἡ ἀρχὴ τῆς διαφοροποίησης τῆς εἰκόνας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴ σύγχρονη Γαλλία ἀνάγεται συνήθως στὰ 1965 καὶ ἀποδίδεται στὸ βιβλίο τῶν François Furet καὶ Denis Richet μὲ τίτλο «Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση»⁴. Ὡς τότε στὴν ἀκαδημαϊκὴ ἱστοριογραφία ἐπικρατοῦσε αὐτὸ ποὺ ὁ Φυρὲ ὀνομάζει «μαρξιστικὴ κοινὴ» [la vulgate marxiste] τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ ποὺ διατυπώθηκε σὲ διαδοχικὲς προσεγγίσεις ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Alphonse Aulard, ποὺ ἔγινε ὁ πρῶτος κάτοχος τῆς ἑδρας τῆς ἱστορίας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴ Σορβὼν τὸ 1889, ὡς τὸ σύγχρονό μας Albert Soboul, περνώντας ἀπὸ τὸν Albert Mathiez καὶ τὸν Georges Lefebvre. Ὁ προσδιορισμὸς «κοινὴ» γι’ αὐτὸ τὸ ἱστοριογραφικὸ ρεῦμα θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ ἀποδεκτὸς, ἐνῶ τὸ ἐπίθετο «μαρξιστικὴ» τὸ χαρακτηρίζει ἀνακριβῶς, γιατί δὲν περιλαμβάνει μόνο μαρξιστὲς ἱστορικούς. Ἡ «κοινὴ» αὐτὴ δέχεται ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἦταν μία ἀστικὴ ἐπανάσταση, ποὺ ὀφείλετο στὴν ἀντίφαση ἀνάμεσα στὶς φεουδαλικὲς πολιτειακὲς δομὲς καὶ στὴν ἀνάπτυξη καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ ἡ ὁποία εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ θέσπιση ἀστικῶν θεσμῶν καὶ τὴν πλήρη ἐπικράτηση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Οἱ μεταβολὲς αὐτὲς κρίνονται συνολικὰ ὡς θετικὲς· ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἀντιμετωπίζεται ὡς ἓνα σύνολο καὶ ἀποκρούεται ἡ ἀπομόνωση καὶ καταδίκη ἀρνητικῶν φαινομένων. Ἡ περίοδος τῆς Τρομοκρατίας γίνεταί ἀποδεκτὴ ὡς μία ἀναγκαίᾳ φάση ποὺ ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τίς περιστάσεις, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ σύμπτωση τῆς ἐσωτερικῆς ἀντίδρασης καὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μὲ τὴν παράλληλη ἐξωτερικὴ ἀπειλή. Ἡ Ἐπανάσταση ἀνοίγει τὴ σύγχρονη ἐποχὴ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ μηχανισμὸς ποὺ τὴν προκάλεσε μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ νέα ἐπανάσταση ποὺ θὰ ὑπερβεῖ τὸ σύστημα κοινωνικῶν σχέσεων ποὺ ἐγκαθίδρυσε ἡ Ἐπανάσταση μητέρα. Γιὰ τοὺς μαρξιστὲς ποὺ γράφουν μετὰ τὸ 1917 ἡ κόρη τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης εἶναι ἡ Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση τῆς Ρωσίας.

Τὸ βιβλίο τῶν Φυρὲ καὶ Ρισὲ εἰσάγει σὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα δύο βασικὲς τροποποιήσεις. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ κατάρτιση τῆς Ἐπανάστασης σὲ τρεῖς ξεχωριστὲς ἐπαναστάσεις, σὲ μιὰ ἐπανάσταση τῶν εὐγενῶν ἐναντίον τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, τῶν ἀστῶν ἐναντίον τῆς φεουδαρχίας καὶ τέλος τῶν ἀγροτῶν ἐναντίον τῶν φεουδαρχῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς μεγάλης γενικῆς ἰδιοκτησίας. Διάρκηση περισσοτέρων μερικῶν ἀντιθέσεων ὑπάρχει ἤδη στὸ ἔργο τοῦ Georges Lefebvre, ἀλλὰ ἐκεῖ οἱ ἐπὶ μέρους ἐπαναστάσεις, μαζὶ καὶ τὸ κίνημα τῶν ξεβράκωτων, συγχωνεύονται καὶ δίνουν τὴ μιὰ ἀστικὴ ἐπανάσταση. Στους Φυρὲ καὶ Ρισὲ τὰ τρία

4. F. Furet καὶ D. Richet, *La Révolution française*, Παρίσι 1965. Χρησιμοποίησα τὴν ἔκδοση τοῦ 1973.

φαινόμενα διατηρούν την αυτόνομία τους, πράγμα που επιτρέπει να αξιολογηθούν με διαφορετικό τρόπο. Η σημασία της διάκρισης φαίνεται στο δεύτερο νεωτερισμό των συγγραφέων: Η κληρονομιά της 'Επανάστασης δεν θεωρείται ένιαία και θετική. Υπάρχει η «εϋτυχισμένη χρονιά», που ανοίγει το φθινόπωρο του 1789 με την όριστική επικράτηση των φιλελεύθερων εϋγενών σε συνεργασία με τους μετριοπαθείς άστούς και αντιδιαστέλλεται από την έκτροπή της 'Επανάστασης από το 1791 και έπειτα, στην οποία οδηγεί η «επαναστατική πλειοδοσία» των ριζοσπαστικότερων από τους άστούς. Δίπλα σε αυτές τις δύο σημαντικές καινοτομίες υπάρχουν ήσσονες αλλαγές κυρίως με τη μεγαλύτερη έμφαση στα πολιτισμικά φαινόμενα, που αντιμετωπίζονται αυτά καθ' αυτά και όχι παρεμπιπτόντως, καθώς και με την υποστήριξη του γραπτού λόγου από στατιστικές και εικόνες. Έμφανής είναι επίσης η τάση απομάκρυνσης από την αφήγηση των γεγονότων στη χρονολογική τους σειρά και η όργανωση της ύλης γύρω από θεματικά κέντρα βάρους, χωρίς όμως να επιτυγχάνεται μια ένότητα στην έκθεση του υλικού.

Οι αποκλίσεις από την ορθόδοξη ιστοριογραφία διευρύνονται και οι διαφορές οργανώνονται σε μια ριζικά διαφορετική έρμηνεία της Γαλλικής 'Επανάστασης στα άρθρα που δημοσιεύει ο Φυρε για να απαντήσει στην κριτική που ασκείται στο βιβλίο του 1965⁵. Η κριτική εμφανίζεται καθυστερημένα μετά το 1968, όταν ακριβώς το βιβλίο των Φ.-Ρ. αρχίζει να προβάλλεται ως μια εναλλακτική στην «κοινή μαρξιστική» έρμηνεία της Γαλλικής 'Επανάστασης. Η συνολική έρμηνεία της Γαλλικής 'Επανάστασης που διατυπώνει ο Φυρε στα απαντητικά του άρθρα, των οποίων η συγγραφή κλιμακώνεται από το 1971 ως το 1978, στηρίζεται σε δύο βάσεις: σε μία κοινωνική έρμηνεία της Γαλλικής 'Επανάστασης και σε μία θεωρία της λειτουργίας της λέσχης των 'Ιακωβίνων και της έσωτερικής δυναμικής της πολιτικής ζωής στην περίοδο της Τρομοκρατίας. Και τις δύο βάσεις ο Φυρε δεν τις κατασκευάζει μόνος του, αλλά τις δανείζεται ρητά από προηγούμενους θεωρητικούς της 'Επανάστασης, συνδυάζοντάς τες όμως για πρώτη φορά σε έναίο σύστημα.

Την κοινωνική σημασία της Γαλλικής 'Επανάστασης ο Φυρε τη δανείζεται από τον Alexis de Tocqueville. Εϋγενής, γερουσιαστής επί της Μοναρχίας του 'Ιουλίου και ύπουργός σε μια από τις κυβερνήσεις του Κόμματος της Τάξης στη διάρκεια της βραχύβιας Β' Γαλλικής Δημοκρατίας, ο Τοκβίλ αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ζωής του στη μελέτη των καταβολών, της λειτουργίας και του μέλλοντος των σύγχρονων του δημοκρατιών⁶. Ο Τοκβίλ δεν ήταν ιστορι-

5. F. Furet, *Penser la Révolution française*, Παρίσι 1978. Παραπέμπω στην έκδοση της σειράς folio/histoire του Gallimard, Παρίσι 1988.

6. A. de Tocqueville, *La démocratie en Amérique*, 2 τόμοι, Παρίσι 1835 και 1837. Χρησιμοποίησα την έκδοση Laffont, Παρίσι 1986. Τοῦ ἴδιου, *L' Ancien Régime et la Révolution*, Παρίσι 1856. Χρησιμοποίησα την έκδοση του Flammarion, Παρίσι 1988.

κός, στρόχος του δὲν ἦταν ἡ ἐρμηνεία τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ ἡ ἀνέυρεση κλειδιῶν ποὺ θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀναλύσει τίς σύγχρονές του καταστάσεις καὶ νὰ προβλέψει τὴν ἐξέλιξή τους. Ἀπὸ τὸν Τοκβίλ ὁ Φυρὲ παίρνει τὴ θέση τῆς συνέχειας μεταξὺ Παλαιοῦ Καθεστῶτος καὶ Ἐπανάστασης. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ὁ ἐξαστισμὸς τῶν βασικῶν κοινωνικῶν σχέσεων εἶχε συντελεσθεῖ κάτω ἀπὸ τὸ Παλαιὸ Καθεστῶς ὡς συνέπεια τῆς συγκεντρωτικῆς διοικητικῆς πολιτικῆς. Ἡ Ἐπανάσταση συνέχισε καὶ ἐνέτεινε αὐτὴ τὴ συγκεντρωτικὴ πολιτικὴ τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ εἶναι ἡ συνέχεια καὶ τὸ ἐπιστέγασμά του. Ἡ τομὴ δὲν βρίσκεται στὸ ἐπίπεδο τῆς οἰκονομίας καὶ τῶν βασικῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἀλλὰ στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς. Γιατὶ ἡ συγκεντρωτικὴ πολιτικὴ τῆς Μοναρχίας καταστρέφοντας τίς προηγούμενες μερικές καὶ παράλληλες κοινωνικὲς ἱεραρχίες (εὐγενεῖς - ὑποτακτικοί, συντεχνίες, ἐπιμελητήρια, τοπικὰ κοινοβούλια, ὅπως ἀποκαλοῦντο τὰ κύρια δικαστήρια τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος, κοινότητες, κ.λ.π.) κατέτμησε τὴν κοινωνία σὲ ἀνεξάρτητες μονάδες ποὺ συνδέονται στὰ πλαίσια νέων κοινωνικῶν συνόλων, τίς σύγχρονες τάξεις, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἐκφραστοῦν μὲ ἀνάλογους θεσμοὺς στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο. Ἡ πολιτικὴ ἀλλαγὴ, ἡ δημιουργία τῶν νέων πολιτικῶν θεσμῶν ἦλθε, γιατί εἶχαν συντελεσθεῖ σημαντικὲς μεταβολές στὶς ἀντίληψεις τῶν συγχρόνων μὲ τὴ διάδοση τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος, ποὺ συγκρούετο μὲ τὸ ἀριστοκρατικὸ πνεῦμα. Ἡ Ἐπανάσταση λοιπὸν ἦταν μιὰ πολιτικὴ ἀλλαγὴ ποὺ ὀφείλετο σὲ ιδεολογικὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα αὐτονομήθηκαν μέσα σὲ μιὰ συγκεκριμένη συγκυρία καὶ πραγματοποιήθηκε πάνω σὲ μιὰ σταθερὴ κοινωνικὴ βάση. Αὐτὸ εἶναι τὸ τελικὸ συμπέρασμα ποὺ κρατᾷ ὁ Φυρὲ ἀπὸ τὸν Τοκβίλ⁷. Ταυτόχρονα ἐκτιμᾷ ἰδιαίτερα σὲ αὐτὸν τὴν ἀποδέσμευση τῆς ἀντίληψής του γιὰ τὴν Ἐπανάσταση ἀπὸ τὸ προϊόν τῆς συνείδησης τῶν συγχρόνων της. Ξαναβρίσκει δηλαδὴ στὸν Τοκβίλ ἓνα ἀπὸ τὰ λίγα στοιχεῖα ποὺ κρατᾷ ἀπὸ τὸν Μάρξ, δηλαδὴ τὴν κρίση ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνικῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἀπαραίτητα ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδιώκουν.

Ἄν λοιπὸν τὰ γεγονότα τῆς Ἐπανάστασης ἐκτυλίσσονται σὲ ἓνα ἐπίπεδο αὐτονομημένο σὲ σχέση μὲ τὴν ὕλική βάση τῆς κοινωνίας, στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς, τότε χρειάζονται ἓνα ἰδιαίτερο σύστημα ἐρμηνείας ποὺ νὰ ἀναφέρεται εἰδικὰ στὸ ἐπίπεδό τους, ἂν δὲν πρόκειται νὰ καταφύγουμε, ὅπως πράγματι ἀρνεῖται νὰ τὸ κάνει ὁ Φυρὲ σὲ προσωποπαγεῖς χαρακτηρισολογικὲς ἐρμηνείες. Αὐτὸ τὸ σύστημα ἐρμηνείας τῶν πολιτικῶν γεγονότων ὁ Φυρὲ θεωρεῖ ὅτι τὸ βρίσκει στὸ ἔργο τοῦ Augustin Cochin⁸.

Ὁ ἱστορικὸς Ὁγκυστέν Κοσέν κατήγετο ἀπὸ μιὰ οἰκογένεια μὲ παράδοση στοὺς κύκλους τοῦ καθολικοῦ σοσιαλισμοῦ, στὸν ὁποῖο τὸν ἐντάσσει ὁ Φυρὲ. Ὁ

7. F. Furet, *Penser...*, 246-249.

8. ὁ.π., 52-53.

καθολικός σοσιαλισμός στη Γαλλία μετά τα μέσα του 19ου αιώνα επιδίωκε να λύσει το κοινωνικό πρόβλημα με την οργανωμένη φιλανθρωπία και με την ήθικη διαπαιδαγώγηση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ώστε αυτά να αποδεχθούν την ισχύουσα τάξη πραγμάτων. Ο Κοσέν ασχολήθηκε με ό,τι θεωρούσε ως την κεντρική περίοδο της Έπανάστασης, την περίοδο της Τρομοκρατίας, και προσπάθησε να ερμηνεύσει την ακατάσχετη δυναμική των πολιτικών γεγονότων, τις αλληλεπάλληλες έσωτερικές συγκρούσεις και έκκαθάρσεις μεταξύ των επαναστατών⁹. Η άποψή του ήταν ότι με την Έπανάσταση επικράτησε σέ έθνικό επίπεδο ένας τύπος οργάνωσης που ήταν ήδη διαδεδομένος, σέ τοπική κλίμακα, στη διάρκεια του Παλαιού Καθεστώτος: οί sociétés de pensée, όρος που θά μπορούσε να αποδοθεί στα έλληνικά ως πνευματικές εταιρείες. Η έννοια καλύπτει τις διάφορες λέσχες, τις τοπικές ακαδημίες, τις λογοτεχνικές εταιρείες, τις τεκτονικές στοές κλπ., που πολλαπλασιάστηκαν στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και των οποίων τα μέλη συζητούσαν διάφορα κοινωνικά, οικονομικά, επιστημονικά και φιλοσοφικά ζητήματα. Τα μέλη των εταιρειών διαλέγοντο σάν ίσα άτομα, απογυμνωμένα από κάθε διαφοροποιητικό στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας, με στόχο την έκφραση όμόφωνης γνώμης πάνω στο θέμα που κάθε φορά τα άπασχολεί, άδιάφορο ποιό ήταν το περιεχόμενο αυτής της γνώμης. Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, ή όμόφωνη γνώμη των πνευματικών εταιρειών, ή «φιλοσοφία» κατά τον Κοσέν, άπλώθηκε και κάλυψε όλη την κοινωνία. Στη διάρκεια της Έπανάστασης ή λέσχη των Ίακωβίνων ήταν ή σέ έθνικό επίπεδο όλοκληρωμένη μορφή του πρότυπου των πνευματικών εταιρειών. Όπως συνέβαινε με τα μέλη των πνευματικών εταιρειών, έτσι και στη δημοκρατία οί πολίτες θεωρούνται ίσοι, με άφαίρεση όλων των πραγματικών στοιχείων που τους διαφοροποιούν στην πραγματικότητα. Αυτή ή φανταστική ισότητα λειτουργεί σέ ένα είδικά έπινοημένο επίπεδο, στην πολιτική. Στην πολιτική αυτό που ζητείται από το λαό δέν είναι να έκφράσει τα ιδιαίτερα συμφέροντά του, αλλά να συναινέσει. Με την ψήφο του επικυρώνει απόψεις που έχουν προκατασκευασθεί έν άγνοία του. Η δημοκρατία άποτελεϊ μία άλλοτρίωση του ατόμου στην κοινωνία, ανάλογη με την άλλοτρίωση στη θρησκεία. Για να συμμετάσχει ό λαός στη λειτουργία αυτού του άλλοτρωτικού συστήματος χρειάζεται τη διαμεσολάβηση των είδικών, των πολιτικών.

9. A. Cochin και C. Charpentier, «La campagne électorale en Bourgogne», στο περιοδικό *L'Action française*, άρ. 129 (1904).

A. Cochin, *La crise de l'histoire révolutionnaire*, Taine et M. Aulard, Παρίσι 1909.

—, *La mystique de la libre pensée*, Παρίσι 1920.

— και C. Charpentier, *Les actes du gouvernement révolutionnaire*, Παρίσι 1920.

—, *Les sociétés de pensée et la démocratie, études d'histoire révolutionnaire*, Παρίσι 1922.

—, *La Révolution et la libre pensée*, Παρίσι 1924.

—, *Les sociétés de pensée et la Révolution en Bretagne*, Παρίσι 1925.

Ἵπάρχει λοιπὸν στὸ κέντρο τοῦ συστήματος ἓνας μηχανισμὸς ποὺ διέπεται ἀπὸ τίς δικές του νομοτέλειες. Ἀποστολὴ τοῦ μηχανισμοῦ εἶναι νὰ κατασκευάζει καὶ νὰ ἐπιβλέπει τὴ διατήρηση τῆς συναίνεσης. Ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴ συναίνεση, μετατοπίσεις τοῦ κέντρου τῆς ὁμοφωνίας, ὁδηγοῦν στὴν ἐξουδετέρωση ὧσων δὲν θέλουν νὰ προσαρμοσθοῦν. Οἱ ἐκκαθαρίσεις τοῦ πολιτικοῦ προσώπου ἀνήκουν στὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ κεντρικοῦ μηχανισμοῦ, αὐτοὶ ποὺ κινοῦν τὰ νήματα εἶναι μὲ τὴ σειρά τους μαριονέτες.

Ὁ Φυρέ ἀποδέχεται αὐτὴ τὴν ἀνάλυση τοῦ Κοσέν, θεωρεῖ ὅμως ὅτι δὲν ἐξέτασε τὴν ἐκδοχὴ τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας ποὺ προτάθηκε ὡς ἐναλλακτικὴ λύση, οὔτε τοὺς λόγους ποὺ ὁδήγησαν στὴν ἐπικράτηση τῆς Ἰακωβινικῆς ἐκδοχῆς τῆς ἄμεσης δημοκρατίας. Γιὰ νὰ ἐκφρασθοῦμε μὲ τὴν ὀρολογία τοῦ πρώτου του βιβλίου, προσάπτει στὸν Κοσέν ὅτι δὲν μελέτησε τοὺς λόγους ποὺ ἔκαναν νὰ τελειώσει τραγικά, μὲ τὴν ἐκτροπὴ στὴ δημοκρατικὴ πλειοδοσία ἢ εὐτυχισμένη χρονιά τῆς Ἐπανάστασης.

Ὁ Κοσέν εἶναι μία προσωπικὴ ἀνακάλυψη τοῦ Φυρέ καὶ ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς δύο θεωρητικούς τῆς Ἐπανάστασης, τοῦ σύγχρονου, καὶ ἐκείνου τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα εἶναι ἄμεση. Ἀνάμεσα ὅμως στὸν Τοκβίλ καὶ στὸν Φυρέ μεσολάβησαν πολλοὶ συνεχιστὲς τοῦ Τοκβίλ στοὺς ὁποίους ὁ Φυρέ δὲν ἀναφέρει ποτέ. Αὐτὴ ἡ ἴδια ἢ μελέτη γιὰ τὸν Τοκβίλ ἀποτελεῖ συμβολὴ σὲ τιμητικὸ τόμο ἀφιερωμένο σὲ ἓνα μεγάλο μελετητὴ τοῦ συγγραφέα τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος καὶ τῆς Ἐπανάστασης, στὸν Raymond Aron¹⁰. Καὶ ὅμως ὁ Ἀρόν δὲν ἐμφανίζεται οὔτε σὲ μία ὑποσημείωση. Θὰ προσπαθήσω λοιπὸν νὰ ἀνιχνεύσω τοὺς ἄμεσους προδρόμους τοῦ Φυρέ, γιὰτὶ ἡ ἐξακρίβωσή τους θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ καταλάβουμε καλύτερα τίς προθέσεις του. Νομίζω ὅτι ὁ Ἀρόν δὲν ἦταν ὁ μόνος ποὺ ὁδήγησε τὸν Φυρέ στὸν Τοκβίλ. Μεσολαβεῖ ἓνας ἄλλος ἱστορικὸς στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ὁποίου στὴ Γαλλία συνέβαλε ὁ Ἀρόν. Πρόκειται γιὰ τὸν Πολωνοεβραῖο ἱστορικὸ Jacob Laim Talmon, ποὺ στὴν διάρκεια τοῦ τελευταίου πολέμου κατέφυγε στὴν Ἀγγλία, ὅπου ἐκπύνησε μιὰ διδακτορικὴ διατριβὴ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἁγγλοῦ ἱστορικοῦ Alfred Cobban¹¹. Στόχος τοῦ Ταλμόν ἦταν νὰ μελετήσει τίς ἱστορικὲς καταβολές τῆς σύγχρονης ὀλοκληρωτικῆς δημοκρατίας, ποὺ στηρίζεται στὸ ἀξίωμα τῆς μιᾶς καὶ μοναδικῆς πολιτικῆς ἀλήθειας καὶ ποὺ ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχία τῆς πολιτικῆς πάνω στὸ σύνολο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ὁ Ταλμόν πίστευε ὅτι ἓνα τέτοιο καθεστῶς ἐνὸς ἀποκλειστικοῦ τρόπου κοινωνικῆς ὕπαρξης, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸς τείνει πρὸς τὴ μεγιστοποίηση τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀσφάλειας εἶναι ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Τίς ρίζες τῶν σύγχρονων ὀλοκληρωτικῶν δημοκρατιῶν πί-

10. F. Furet, «Tocqueville et le problème de la Révolution française», στὸ *Mélanges Aron: Science et conscience de la société*, Παρίσι 1971, 309-343.

11. J.-L. Talmon, *The Rise of Totalitarian Democracy*, Λονδίνο 1952. Χρησιμοποίησα τὴ γαλλικὴ μετάφραση μὲ τίτλο *Les origines de la démocratie totalitaire*, Παρίσι 1966.

στευε ότι τις εντόπισε στην πολιτική φιλοσοφία του ΙΗ' αιώνα. 'Ο επόμενος σταθμός στην πορεία προς τον ολοκληρωτισμό ήταν ο ιακωβινικός αυτοσχέδιασμός στη διάρκεια της Τρομοκρατίας και η θεωρία αποκρυσταλλώθηκε με τον Baboeuf. Οι προπάτορες της ολοκληρωτικής δημοκρατίας είναι με τη σειρά Ρουσώ, Ροβεσπιέρος, Μπαμπέφ. 'Η ολοκληρωτική δημοκρατία προέρχεται από τη σύνθεση της ιδέας της φυσικής τάξης με τη ρουσωϊκή ιδέα της γενικής βούλησης, που μετατρέπει τον όρθολογισμό σε πίστη¹².

Περιορίζοντας την ανάλυσή του στο επίπεδο των φιλοσοφικών ιδεών που τις θεωρούσε ως το αίτιο των πολιτικών αλλαγών, ο Ταλμόν θυμίζει την προσέγγιση της Γαλλικής 'Επανάστασης από τον Τοκβίλ. Στο βιβλίο του πρότασε μάλιστα ένα απόσπασμα του Τοκβίλ, στο οποίο ο θεωρητικός του 19ου αιώνα προφητεύει μια αποκαλυπτική εικόνα ολοκληρωτικής δημοκρατίας. Στο έργο του Ταλμόν ο Τοκβίλ διασταυρώθηκε με την αγγλική παράδοση της κριτικής στη Γαλλική 'Επανάσταση. 'Η παράδοση αυτή ξεκίνησε ένα χρόνο μετά την έκρηξη της 'Επανάστασης με το έργο του Edmund Burke *Reflections on the Revolution in France*¹³. 'Ο Μπέρκ κατεδίκασε την πλήρη καταστροφή των φεουδαλικών θεσμών και του κύρους της εκκλησίας, γιατί τα θεωρούσε απαραίτητα στοιχεία της σύγχρονης κοινωνίας και πρόβλεπε την επίθεση της 'Επανάστασης έναντι της ελεύθερης οικονομίας, για την άκμή της οποίας είναι αναγκαίοι οι φεουδαλικοί θεσμοί και η θρησκεία. 'Ο καθηγητής του Ταλμόν, ο Κόμπαν, είχε ξεκινήσει τη σταδιοδρομία του ακριβώς με μια μελέτη πάνω στον Μπέρκ¹⁴. Τα επόμενα έργα του ασχολούνται με την πολιτική θεωρία του Ρουσώ και με την ιστορία και θεωρία της δικτατορίας¹⁵. 'Ο Κόμπαν έδειξε στον Ταλμόν την κατεύθυνση, αλλά ο μαθητής προχώρησε σε ριζικώς διαφορετικά συμπεράσματα. 'Ενώ ο Κόμπαν απήλλαξε τον Ρουσώ από την κατηγορία των ολοκληρωτικών τάσεων και, γράφοντας μέσα στον τελευταίο πόλεμο, άξιολογούσε το σοβιετικό καθεστώς θετικά σε σχέση με το ναζισμό¹⁶, ο Ταλμόν, στην εποχή του ψυχρού πολέμου, επανασυνδέθηκε με την κριτική του Μπέρκ σχετικά με την πολιτική φιλοσοφία του 18ου αιώνα και απέδωσε αποκλειστικά στα κομμουνιστικά καθεστώτα το χαρακτηρισμό του ολοκληρωτισμού, που άρχικά στη διάρκεια του μεσοπολέμου αναφέρετο κυρίως στο φασισμό και στο ναζισμό. 'Ο Κόμπαν είναι ο πρώτος που άμφισβήτησε με πραγματολογικά στοιχεία τη θεωρία για τον άστικο χαρακτήρα της Γαλλικής 'Επανάστασης

12. J.-L. Talmon, *ό.π.*, 17.

13. E. Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Λονδίνο 1790. Χρησιμοποίησα την έκδοση του J.G.A. Pocock στο Hackett Publishing Company, Indianapolis Cambridge 1987.

14. A. Cobban, *Edmund Burke and the Revolt against the Eighteenth Century*, Λονδίνο 1929.

15. A. Cobban, *Rousseau and the Modern State*, Λονδίνο 1934 και του ίδιου, *Dictatorship its History and Theory*, Λονδίνο 1943.

16. A. Cobban, *Dictatorship...*, 20.

ἐπικαλούμενος τις ἀμφισημίες τόσο τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος ὅσο καὶ τῆς μετεπαναστατικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας. Τὶς ἀντιρρήσεις του τὶς διατύπωσε γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἐναρκτήριο λόγο, πού ἐξεφώνησε ἀναλαμβάνοντας τὴν ἔδρα τῆς Γαλλικῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου, στὸν ὁποῖο ἔδωσε τὸν προκλητικὸ τίτλο «Ὁ μῦθος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης»¹⁷. Πιὸ κοντὰ στὸ ἐμπειρικό ὕλικό, οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Κόμπαν κλόνισαν πολὺ περισσότερο τὴ «μαρξιστικὴ κοινὴ» ἀπὸ τὰ γενικὰ σχήματα τοῦ Φυρεῖ καὶ προκάλεσαν στὸ ἔργο τοῦ τελευταίου μείζονος ἐκπροσώπου αὐτῆς τῆς ἐρμηνευτικῆς κατεύθυνσης, τοῦ Albert Soboul, γόνιμες ἀναθεωρήσεις καὶ διευκρινήσεις.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι γιὰτὶ ὁ Φυρεῖ δὲν ἀναφέρει τὸν Ταλμόν οὔτε κανένα ἄλλο ἀπὸ τοὺς προηγούμενους του διανοητές. Μόνο μία παραπομπή στὸν Κόμπαν ὑπάρχει σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα μὲ τὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ στὴν κριτικὴ τῆς μαρξιστικῆς σχολῆς. Θὰ ὑποστήριζα ὅτι πέρα ἀπὸ τὴ μίμηση τοῦ «ἀριστοκρατικοῦ» στὺλ τοῦ Τοκβίλ, ὁ ἄλλος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Φυρεῖ ἀποφεύγει νὰ μνημονεύσει τοὺς σύγχρονους του εἶναι ὅτι δὲν θέλει νὰ ἐμπλακεῖ σὲ μιὰ πολιτικὴ συζήτηση πού τὴ θεωρεῖ πλέον κλειστή. Ἀπαντώντας τὸ 1971 σ' ἓνα μαθητὴ τοῦ Σομπούλ, τὸν Claude Mazauric, ὑποστήριξε ὅτι ἡ συζήτηση γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν ἔχει πλέον καμιὰ σύγχρονη πολιτικὴ σημασία, ἀφοῦ ὅλες οἱ πολιτικὲς δυνάμεις τῆς Γαλλίας ἀποδέχονται τὰ κεκτημένα τῆς Ἐπανάστασης καὶ τῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἥττα τοῦ φασισμοῦ στὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σήμαινε καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἥττα καὶ ἐξαφάνιση τῆς πολιτικῆς παράταξης πού ἀρνήθηκε τὴν Ἐπανάσταση¹⁸. Ἄν αὐτὸς καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μήτρα πού ἔβγαλε τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν μπορεῖ νὰ βγάλει μιὰ νέα πού θὰ τὴν ὑπερβεῖ, αὐτὸ εἶναι ἓνα θεωρητικὸ συμπέρασμα πού προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν ἱστορικῶν δεδομένων καὶ ὄχι μιὰ πολιτικὴ βέση. Φαίνεται νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν περασμένη μαρξιστικὴ του ἐμπειρία γιὰ νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τῆς «πολιτικῆς» οὐσιαστικὰ θέσης του ἐνάντια στὶς θέσεις τῶν μαρξιστῶν ἱστορικῶν δὲν εἶναι πολιτικὴ, ἀλλὰ ἐπιστημονικὴ. Οἱ ἐνδιάμεσοι ὅμως κρίκοι ἀνάμεσα στὸν Τοκβίλ καὶ αὐτὸν ἐγγράφουν ρητὰ ἢ σιωπηρὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ τους προσπάθεια σὲ μιὰ πολιτικὴ προοπτικὴ.

Ὁ Ταλμόν, πού εἶδαμε ὅτι συνδύασε τὴν ἀγγλικὴ μὲ τὴ γαλλικὴ παράδοση τῆς κριτικῆς στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, γράφοντας στὴν περίοδο τοῦ ψυχροῦ πολέμου δήλωνε ρητὰ ὅτι ὁ ἀγώνας μεταξὺ τῆς φιλελεύθερης καὶ τῆς ὀλοκληρωτικῆς δημοκρατίας, πού ἄρχισε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ τοῦ ὁποίου ἤθελε νὰ μελετήσῃ τὶς πρῶτες φάσεις, ἀποτελοῦσε «τὸ κρίσιμο ζήτημα τῆς ἐποχῆς μας»¹⁹. Ὅπως οἱ μαρξιστές, ἔβλεπε τὰ τελευταῖα 150 χρόνια ὡς μιὰ

17. A. Cobban, *The Myth of the French Revolution*. An Inaugural Lecture delivered at the University College, Λονδίνο, 6 Μαΐου 1954, Λονδίνο 1955.

18. F. Furet, *Penser...*, 134-5.

19. J.-L. Talmon, *ὁ.π.*, 11.

πορεία προς τὸ σοσιαλισμό, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι τὴν ἔκβασή της δὲν τὴ θεωροῦσε ἀναπόφευκτη καὶ τὴν ἀξιολογοῦσε ἀρνητικά. Σὲ ἓνα δεύτερο τόμο ὑποσχόταν νὰ δεῖ τὴν πορεία τῆς ὁλοκληρωτικῆς δημοκρατίας στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀπὼ Ἀνατολή, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου ἐπικράτησαν κομμουνιστικὰ καθεστῶτα. Ὁ τόμος αὐτὸς δὲν ἐκδόθηκε ποτέ. Τὸ δεύτερο βιβλίο τοῦ Ταλμόν, ποὺ μεταφράσθηκε καὶ στὰ γαλλικά, μπορεῖ στὴν καλύτερη περίπτωσή νὰ θεωρηθεῖ, ἡ ἐμβρυώδης μορφή τοῦ ἔργου ποὺ ἀναγγέλετο τὸ 1952²⁰. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀσήμαντη μελέτη, ποὺ δὲν μνημονεύεται στὴ βιβλιογραφία τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαναστάσεων, ἀλλὰ ποὺ διαθέτει τὸ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο νὰ περιέχει σὲ κατάστασι παροξυσμοῦ ὀρισμένες ἔμμονες ιδέες τοῦ Ταλμόν, ποὺ ἦταν τότε καθηγητὴς πανεπιστημίου στὸ Ἰσραήλ, οἱ ὁποῖες ὑπῆρχαν ἤδη στὴν πρώτη του ἐργασία, ἀναδεικνύοντας μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ φορὰ τῆς βασικῆς του ἀνάλυσης. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὁ Ταλμόν ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλη τὴν ἐπαναστατικὴ περίοδο τοῦ 1848-1849 δύο γεγονότα, ποὺ βάρυναν κατ' ἐκείνον πάνω στὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη τῆς Εὐρώπης. Τὸ πρῶτο ἦταν ἡ προσάρτηση τῆς Καλιφόρνιας στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖς καὶ τὸ δεύτερο ἡ προσχώρησι τοῦ Alexander Herzen στὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα, τῆς ὁποίας τὶς συνέπειες τὶς περιέγραφε στὶς καταληκτικὲς φράσεις τοῦ βιβλίου του μὲ τὶς ἐξῆς λέξεις ποὺ δανείζετο ἀπὸ ἓνα ἴσπανὸ ἀντιδραστικὸ τοῦ 19ου αἰώνα: «Οἱ σλαβικὲς ράτσες στὶς σχέσεις τους μὲ τὴ Δύση δὲν ἀποτελοῦν αὐτὸ ποὺ οἱ Τεῦτονες ὑπῆρξαν γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία [...]. Ἡ Ρωσία θὰ ρουφήξει τὸ δηλητήριο, ποὺ μολύνει ἤδη τὴν ξεπεσμένη Εὐρώπη. Ἡ ἴδια παρακμὴ θὰ τὴ διαφθείρει [...]. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ πεί τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε πάνω στοὺς Ρώσους, ποὺ προετοιμάζαν τὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1917, ἡ μεταστροφὴ τῶν αἰσθημάτων τοῦ μεγάλου δημοσιογράφου» [σ.σ. τοῦ Herzen]²¹.

Ὁ Ρεϊμόν Ἀρόν προωθώντας τὴν ἔκδοσι τοῦ Ταλμόν στὰ γαλλικά τὸ 1966 τὴν ἐντάσσει σὲ μία παρόμοια πολιτικὴ προοπτικὴ. Τὸ βιβλίο ἐκδίδεται στὴ σειρὰ «Ἐλευθερία τοῦ Πνεύματος» ποὺ διευθύνει ὁ Ἀρόν στὶς ἐκδόσεις Calman-Lévy καὶ ὅπου φιλοξενεῖται ἀνάμεσα σὲ ἄλλους ὁ στρατηγικὸς τοῦ ψυχροῦ πολέμου Georges Kennan, ὁ τότε βραβευμένος τῆς Ἀτλαντικῆς Κοινότητος καὶ σημερινὸς νομπελίστας τῆς οἰκονομίας Maurice Allais, ὁ Arthur Koestler, ὁ Richard Löwenthal κ.ἄ.²²

20. J.-L. Talmon, *Romantisme et Révolte. L'Europe entre 1815 et 1848*, Παρίσι 1968. Ἡ ἀγγλικὴ ἔκδοσι κυκλοφόρησε τὸ 1967.

21. J.-L. Talmon, *ὁ.π.*, 194-6.

22. Στὴ σειρὰ αὐτὴ εἶχαν ἐκδοθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ταλμόν τὸ 1966 τὰ ἐξῆς: M. Allais, *L'Europe unie, route de la prospérité* (Μέγα Βραβεῖο τῆς Ἀτλαντικῆς Κοινότητος)· H. Arendt, *Condition de l'homme moderne*· R. Aron, *Espoir et peur du siècle*· τοῦ ἰδίου ἐπίσης, *L'Opium des intellectuels*, *Immuable et changeante*, *Paix et guerre entre les nations*, καθὼς καὶ *Essai sur les libertés*· R. G. Kennan καὶ ἄλλοι, *Colloque de Rheinfelden*· J. Burnham, *Contenir ou libérer?* τοῦ ἰδίου, *Pour la domination mondiale*, καθὼς καὶ *Pour vaincre l'impérialisme soviétique*· V. Bush, *Les*

Ἡ ἀποσιώπηση τῶν πολιτικῶν συμφραζομένων ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἑλλειπτικὴν τοποθέτηση τοῦ πιὸ ἀγνωστου Κοσέν μέσα στὴν ἐποχὴ του. Ὁ Φυρὲ ἀρκεῖται γιὰ νὰ προσδιορίσει τὸ στίγμα του στὴν ἀναφορὰ στὸν καθολικὸ σοσιαλισμὸ τῆς οἰκογένειας Κοσέν, στὸ ἔργο τοῦ Taine καὶ στὶς διαφορὲς ποὺ ξεχωρίζουν τὸν Cochin ἀπὸ ἄλλους ἐχθρικοὺς πρὸς τὴν ἐπανάσταση ἱστορικοὺς τοῦ λήγοντος 19ου αἰῶνος. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὸν τοποθετεῖ ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ρεύματα τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Μόνο σὲ ἓνα σημεῖο, σχετικὰ μὲ τὴ θεωρία τοῦ «μηχανισμοῦ» τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης, ὁ Φυρὲ ἀναφέρει παρεπιπτόντως ὅτι «ὁ Κοσέν συναντᾷ ἐδῶ ἓνα πνευματικὸ ρεῦμα ποὺ ἐκφράζουν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οἱ Michels καὶ Ostrogorski»²³. Ἡ πρόταση αὐτὴ δὲν εἶναι μόνο ἀόριστη, ἀλλὰ καὶ ἐσκεμμένα ἀνακριβής. Ἡ ἀοριστία ἀφορᾷ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ πνευματικοῦ ρεύματος στὸ ὁποῖο ἀνήκουν οἱ Μίχελς καὶ Ὁστρογκόρσκι. Ἀγνωστοί, σήμερα, οἱ δύο αὐτοὶ πολιτειολόγοι γινώρισαν σημαντικὴ ἀπήχηση στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Τορίνο ὁ Ρομπέρτο Μίχελς ἀνέπτυξε δραστηριότητα σὲ εὐρωπαϊκὴ κλίμακα δημοσιεύοντας ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἰταλία, στὴ Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία. Ἐπικριτὴς τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας καὶ τῶν πολιτικῶν κομμάτων²⁴, ὑποστήριξε πρὶν ἀπὸ τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον τὴ χρῆση τῆς εὐγονικῆς ὡς μέσου κοινωνικῆς πολιτικῆς, μὲ τρόπο ποὺ θυμίζει τὴ *Rassenhygiene*²⁵, γιὰ νὰ προσχωρήσει τελικὰ στὸν ἰταλικὸ φασισμό²⁶. Ἐπικριτὴς τῆς λειτουργίας τῶν πολιτικῶν κομμάτων στὶς ἀστικές δημοκρατίες καὶ τῆς ὑπερβολικῆς κατ' αὐτὸν ἰσχὺς τῶν πολιτικῶν μηχανισμῶν ἦταν καὶ ὁ Μωϊσέι Γιακόβλεβιτς Ὁστρογκόρσκι, τοῦ ὁποῖου τὸ κύριο ἔργο γνώρισε δύο ἐκδόσεις στὴ Γαλλία πρὶν τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον²⁷. Μὲ ἀφετηρία τὶς παρατηρήσεις τοῦ Τοκβίλ γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ ἐγκυμονεῖ γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία μιὰ δημοκρατία ὅπως ἡ ἀμερικανικὴ, ποὺ παρέχει πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα στὸ σύνολο τοῦ (ἀνδρικοῦ, λευκοῦ) πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀδιαμόρφωτη καὶ ἀπειλητικὴ μάζα, ὁ Ὁστρογκόρσκι προχώρησε σὲ μία διεισδυτικὴ ἀνάλυση τῶν ἀτελειῶν τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας. Στὸ κέντρο τῆς ἀνάλυσής του

armes d'aujourd'hui et de demain B. D. Wolfe, *La jeunesse de Lénine* M. Sperber, *Le tallon d'Achille* A. Koestler, *L'ombre du dinosaure* A. Bevan, *Pour vaincre la peur*, καθὼς καὶ ἔργα τῶν R. Löwenthal, J. K. Galbraith καὶ L. Poliakov.

23. F. Furet, *ὁ.π.*, 277.

24. R. Michels, *Les partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*, Παρίσι 1914.

25. R. Michels, *Probleme der Sozialphilosophie*, Λειψία 1914, 53.

26. Γιὰ τὴν τυπικὴ πορεία τοῦ Μίχελς ἀπὸ τὸ σοσιαλισμὸ στὸ φασισμό βλ. Z. Sternhell, *La droite révolutionnaire. Les origines françaises du fascisme, 1885-1914*, Παρίσι 1978, 328-330.

27. M. Ostrogorski, *La démocratie et l'organisation des partis politiques*, Παρίσι 1903. Δεύτερη ἀναθεωρημένη ἐκδοση, Παρίσι 1912.

τοποθετεί τὰ συμπτώματα ύπονόμευσης τῆς δημοκρατίας ἀπὸ τοὺς κομματικοὺς «μηχανισμούς». Ὁ κομματικὸς «μηχανισμός» τοῦ Ὁστρογκόρσκι θυμίζει τὴ «Μηχανή» τῶν Ἰακωβίνων στὸ ἔργο τοῦ σύγχρονου του Κοσέν. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Μίχελς ὁ Ὁστρογκόρσκι ὅμως ἀπέρριπτε τὴν ὀργανικὴ θεωρία τοῦ κράτους καὶ τὸν κορπορατισμό. Οἱ προτάσεις του γιὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ αὐτὸ πού θεωρεῖ τὴν κρίση τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας παραμένουν τελικὰ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ συστήματος, παρὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς ἀρχηγικῆς ἀρχῆς καὶ τὴν ἀποδοχή ὡς φυσιολογικῆς τῆς ἀνισότητος ἀνάμεσα στοὺς πολίτες. Φυσικὰ τὸ «πνευματικὸ ρεῦμα» πού ἀναφέρει ὁ Φυρέ, δὲν περιορίζεται σὲ αὐτὰ τὰ δύο ὀνόματα, ἀλλὰ εἶναι πολὺ εὐρύτερο καὶ γνωστὸ ὡς ἡ θεωρητικὴ ἔκφραση τῆς γαλλικῆς ἐπαναστατικῆς δεξιᾶς, τὰ κύρια θέματα τῆς ὁποίας υἱοθετήθηκαν καὶ ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τὸ γαλλικὸ φασισμό τοῦ μεσοπολέμου²⁸. Ὁ Ὁγκυστέν Κοσέν δὲν συναντᾷ, ἀλλὰ ἀνήκει σὲ αὐτὸ τὸ πολιτικὸ καὶ ὄχι μόνον πνευματικὸ ρεῦμα. Ὁ Φυρέ ἀποσιωπᾷ ὅλους τοὺς δεσμοὺς τοῦ Κοσέν μὲ τοὺς ἰδεολογικοὺς καὶ πολιτικοὺς προδρόμους τοῦ γαλλικοῦ φασισμοῦ καὶ ἀρκεῖται στὸν παραπλανητικὸ συσχετισμὸ του μὲ τὸν καθολικὸ σοσιαλισμό, μὲ μόνον στοιχεῖο γιὰ τὴν τεκμηρίωσή του τὴν κοινωνικὴ δράση στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα τοῦ μεγάλου γιατροῦ Ὁγκυστέν Κοσέν, πού ἦταν ὁ παπoὺς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ πού ἀνῆκε στὸ ρεῦμα τοῦ καθολικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλα, σημαντικότερα στοιχεῖα γιὰ τὴ σωστότερη κατάταξη τοῦ Ὁγκυστέν Κοσέν τοῦ νεότερου σὲ κάποιον πολιτικὸ καὶ ἰδεολογικὸ ρεῦμα. Σὲ αὐτὰ ἀνήκει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρώτη ἐργασία τοῦ ἱστορικοῦ Κοσέν δημοσιεύθηκε στὸ θεωρητικὸ ὄργανο τῆς μοναρχικῆς γαλλικῆς ἄκρας δεξιᾶς, τὴν «L' Action Française»²⁹. Τὸ ἐπόμενο ἔργο του τὸ ἔστειλε μὲ ἰδιόγραφη ἀφιέρωση στὸν ἡγέτη τῆς ἐθνικιστικῆς δεξιᾶς Maurice Barrès³⁰. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συγγραφέα στὶς μάχες τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου οἱ ἐκδότες τῶν καταλοίπων του στέλνουν καὶ αὐτοὶ ἓνα ἀντίτυπο μὲ ἀφιέρωση στὸν «ἀφοσιωμένο του φίλο» Μωρίς Μπαρές³¹. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ «ἐπανεἰδιστες» συγγένειες πού καλὸν εἶναι νὰ ἀποσιωποῦνται ἀπὸ τὴ φιλελεύθερη ἐρμηνεία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Τὸ παράξενο ὅμως εἶναι ὅτι,

28. Z. Sternhell, *La droite révolutionnaire...*, καὶ τοῦ ἰδίου, *Ni droite ni gauche. L' idéologie fasciste en France*, Παρίσι 1983.

29. A. Cochin καὶ C. Charpentier, «La campagne électorale en 1789 en Bourgogne», *Action Française*, ἀρ. 129 (1911).

30. A. Cochin, *La crise de l' histoire révolutionnaire*, Taine et M. Aulard, Παρίσι 1909. Τὸ ἀντίτυπο μὲ τὴν ἀφιέρωση βρίσκεται στὴ συλλογὴ Μπαρές πού φυλάσσεται στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη στὸ Παρίσι καὶ ἔχει τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Z. Barrès 17774.

31. Πρόκειται γιὰ τὸ *Les sociétés de pensée et la démocratie, études d'histoire révolutionnaire*, Παρίσι 1922, πού φέρει τὴν ἐξῆς ἀφιέρωση τῆς μητέρας τοῦ Κοσέν: «à M. Barrès son dévoué ami». Τὸ ἀντίτυπο βρίσκεται στὴ συλλογὴ Μπαρές τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης μὲ ταξινομικὸ ἀριθμὸ Z. Barrès 17777.

ἀπ' ὅσο γνωρίζω, δὲν ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Φυρέ.

Ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς καταβολές τῆς ἀνάλυσης τοῦ Φυρέ, ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὴν προσέγγισή του παίρνει ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή καὶ παρὰ τὶς διαμαρτυρίες του μιὰ πολιτικὴ χροιά. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι, ὅταν ἡ ἀντιπαράθεση φτάνει σὲ ἓνα πρῶτο ἀποκορύφωμα στὴ δεκαετία τοῦ 1970, στὴν πολιτικὴ κονίστρα τῆς Γαλλίας συγκρούονται ἡ προσπάθεια ὑπέρβασης τοῦ συστήματος μέσω τοῦ κοινοῦ προγράμματος τῆς ἀριστερᾶς μὲ τὴν προσπάθεια συνασπισμοῦ στοὺς κόλπους μιᾶς ἐκσυγχρονισμένης καὶ διευρυμένης κεντροδεξιᾶς τῶν δύο Γάλλων στοὺς τρεῖς, γιὰ νὰ πορευθοῦν τὴ μέση ὁδὸ τῆς ὀρθοφροσύνης, ἐπ' ἀνέκδοση τοῦ φιλελευθερισμοῦ τῆς Μοναρχίας τοῦ Ἰουλίου³². Μὲ τοὺς ὅρους τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, τὸ ζήτημα ποὺ μπαίνει τότε στὴ Γαλλία εἶναι, ἂν ἡ πολιτικὴ ἰσονομία θὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἰσότητα, ποὺ θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ ἀνακαταμεμητικές ἐισοδηματικές πολιτικές καὶ μὲ μεγαλύτερο κοινωνικὸ ἔλεγχο στὰ μέσα παραγωγῆς, ἢ ἂν ὀριακὲς βελτιώσεις στὴν κατανομὴ ἑνὸς συνεχῶς διογκούμενου ἐθνικοῦ προϊόντος θὰ κάνουν ἀποδεκτὴ γιὰ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ τὴ μονιμότητα τῆς οἰκονομικῆς ἀνισότητος μεταξὺ πολιτικᾶ ἰσοδύναμων ἀτόμων. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶναι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἰδιαίτερα ἐπίκαιρο, γιατί ἡ γαλλικὴ κοινωνία δὲν ἔχει ἀκόμα ἀφομοιώσει τὶς μεταπολεμικὲς ἀλλαγές μὲ τὴν ἔνταση τῆς κοινωνικοποίησης τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν μετατόπιση τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ τομέα πρὸς τὴ μεταποίηση καὶ τὶς ὑπηρεσίες.

Ἡ διάδοση τῆς νέας ἀντίληψης γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση εὐνοήθηκε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἄμεσες πολιτικὲς σκοπιμότητες, ἀπὸ μιὰ γενικὴ στροφὴ τῆς ἱστοριογραφίας ποὺ κάνει τὴν προσέγγιση τοῦ Φυρέ νὰ φαίνεται πιὸ σύγχρονη ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη μαρξιστικὴ ἐρμηνεία. Ἡ υἱοθέτηση τῆς συνέχειας τῶν κοινωνικοοικονομικῶν δομῶν κάτω ἀπὸ τὸ Παλαιὸ Καθεστῶς καὶ τὰ μετεπαναστατικὰ καθεστῶτα ταιριάζει μὲ τὶς ἀναλύσεις τῆς μακρᾶς διάρκειας ποὺ θέτουν τὴν ἔμφαση στὶς συνέχειες καὶ ὄχι στὶς τομές. Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, ἡ τομὴ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα ἀμφισβητεῖται καὶ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ διαδικασία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ νέα ἱστοριογραφία ἀμφισβητεῖ τὴν ὕπαρξή καὶ τῶν δύο σκελῶν τῆς «διπλῆς ἐπανάστασης» τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἡ προσέγγιση ποὺ εἰσηγεῖται τότε ὁ ἀμερικανὸς Mendels καὶ ποὺ στὴν Εὐρώπῃ ἀνατρέχει στὰ σχήματα τοῦ Werner Sombart, ὑποκαθιστᾷ τὴν ἔννοια τῆς πρωτοεχθιομηχάνισης στὴν ἔννοια τῆς βιομηχανι-

32. Ὁ τότε Πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας V. Giscard d'Estaing ἦταν ὁ ἐπίσημος ἐκφραστής αὐτῆς τῆς πολιτικῆς τῆς μέσης ὁδοῦ καὶ τῆς ἀστικῆς κοινῆς λογικῆς, βλ. σχετικὰ V. Giscard d'Estaing, *Democratie française*, Παρίσι 1976· ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *Deux français sur trois*, Παρίσι 1984.

κῆς ἐπανάστασης³³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἐστίαση τῆς ἀνάλυσης πάνω στὶς θεωρίες καὶ τὶς ἰδεολογίες συμβαδίζει μὲ τὴν τάση ποὺ προτιμᾷ τὴν ἀνάλυση πολιτισμικῶν καὶ διανοητικῶν φαινομένων ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ὑλικῆς βάσης τῆς κοινωνίας.

Οἱ βαθύτερες κοινωνικὲς ἐξελίξεις, ἡ πολιτικὴ συζήτηση καὶ οἱ γενικότερες τάσεις τῆς ἱστοριογραφίας συνέβαλαν, ἡ κάθε μία ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, στὴν ἐδραίωση τῆς νέας ἐρμηνείας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ὅ,τι στὴν ἀρχὴ ἀντιμετωπίσθηκε ὡς αἵρεση, εἶναι σήμερα ἡ κυρίαρχη ἀποψη, ἂν καὶ ὅχι ἡ μοναδική. Ὁ ἴδιος ὁ Φυρέ ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἐκδοχὴ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, στῆς ὁποίας τὴ διαμόρφωση συνέβαλε ἀποφασιστικά, εἶναι ἡ κυρίαρχη καὶ ὑπενθυμίζει τὰ ἰσχυρὰ ἐρείσματα ποὺ διαθέτει ἀκόμα ἡ ἀντίπαλη σχολὴ στὰ πανεπιστήμια, ὑπερβάλλοντας ὅμως τὴ σημασία τους καὶ κυρίως ἀποδίδοντας σὲ λάθος αἰτίες τὴ διατήρησή τους³⁴. Στὴν πραγματικότητά ἡ νέα ἐκδοχὴ τῆς Ἐπανάστασης μπορεῖ νὰ μὴν ἐκτόπισε ἐντελῶς ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια τοὺς λειτουργοὺς τῆς «μαρξιστικῆς κοινῆς», μονοπωλεῖ ὅμως τὴν Ἀνώτατη Σχολὴ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν ποὺ ἄμεσα ἤ ἔμμεσα, μὲ τὸ περιοδικὸ *Annales* καὶ τὴ συνεργασία τοῦ τύπου, καθορίζει τὸ τί θεωρεῖται σύγχρονη τάση στὴν ἱστοριογραφία στὴ Γαλλία καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτή. Ἄν πιστέψουμε μία σφυγμομέτρηση, 82% τῶν καθηγητῶν ἱστορίας στὴ Μέση Ἐκπαίδευση στὴ Γαλλία δὲν δέχονται ὅτι ἡ Ἐπανάσταση πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται, σύμφωνα μὲ τὴν περίφημη ἐκφραση τοῦ Κλεμανσώ τοῦ 1881, «en bloc», σὰν ἓνα μονολιθικὸ δηλαδὴ σύνολο, χωρὶς διάκριση ἀρνητικῶν καὶ θετικῶν πλευρῶν³⁵. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σφυγμομέτρησης δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς νέας ἐρμηνείας, συνιστᾷ ὅμως ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑποχώρηση τῆς προηγούμενης. Μετὰ τὴν ἐκδοση μάλιστα τοῦ συλλογικοῦ «Κριτικοῦ Λεξικοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης» κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Φυρέ καὶ τῆς συνεργάτιδάς του Mona Ozouf, δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολικὸ νὰ πεῖ κανένας ὅτι διαθέτουμε πλέον τὴ βίβλο τῆς νέας «vulgate»³⁶. Τὸ γεγονός ὅτι παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ «μαρξιστικὴ κοινὴ» διατηρεῖ ἐρείσματα στὰ πανεπιστήμια δὲν ὀφείλεται, ὅπως ὑπονοεῖ ὁ Φυρέ, ἀποκλειστικά σὲ προσωπικὲς καὶ θεσμικὲς ἀδράνεις, ἀλλὰ μᾶλλον στὸν ἰδεολογικὸ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς νέας «κοινῆς», ποὺ προσφέρεται μὲν γιὰ πολιτικὴ χρῆση, ἀλλὰ δὲν στηρίζεται σὲ νέα πραγματολογικὴ ἔρευνα καὶ οὐτε

33. F. Mendels, *Industrialization and Population Pressure in XVIIIth century Flanders*, Ph. D. Thesis, University of Wisconsin 1969. Ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Arno Press, New York 1981· καὶ τοῦ ἰδίου, «Protoindustrialization: The First Phase of the Industrialization Process», *Journal of Economic History*, XXXII (1972), 241-261· καὶ P. Kriedte, H. Medick καὶ J. Schlumbohm, *Industrialisierung vor der Industrialisierung*, Göttingen 1977.

34. F. Furet συνέντευξη στὸ *Le Monde de la Révolution française*, ἀρ. 1 (Ἰαν. 1989).

35. Ἄρθρο τοῦ A. Fontaine στὴν ἐφημ. *Le Monde*, 13.7.1989.

36. F. Furet καὶ M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Παρίσι 1988.

προωθεί κάτι τέτοιο. 'Ο ίδιος ο Φυρε έπιμένει ότι θεματοποιεί τη Γαλλική 'Επανάσταση, ότι τη συλλαμβάνει μέσα από τις κατηγορίες και τις έννοιες στις οποίες ανάγει τὰ γεγονότα, σέ αντίθεση με την προσέγγιση της «μαρξιστικής κοινής», που της προσάπτει, και τις περισσότερες φορές δικαιολογημένα, ότι προσπαθεί να εκβιάσει με τις κατασκευές της την έναρμόνιση των εξελίξεων που σημειώνονται στο επίπεδο των μακροπρόθεσμων κοινωνικοοικονομικών μεταβολών με τις αντιφατικές ως προς αυτές καταστάσεις στο επίπεδο της πολιτικής και της ιδεολογίας³⁷. Τὰ πραγματολογικά στοιχεία, αυτός και οι ακόλουθοί του τὰ άντλούν σέ μεγάλο βαθμό από τις έργασίες 'Αγγλοσαξώνων ιστορικών, που έκπονήθηκαν όμως με προγραμματικό στόχο την άνασκειή της «μαρξιστικής κοινής».

'Η έδραίωση όμως της νέας έρμηνείας συνοδεύθηκε από μιὰ νέα άναζωπύρωση της πολιτικής συζήτησης γύρω από τη Γαλλική 'Επανάσταση, που ή νέα σχολή ισχυρίστηκε ότι την είχε κλείσει όριστικά. 'Η άναζωπύρωση της πολιτικής συζήτησης συνέπese με την έκλογή ως προέδρου της Δημοκρατίας μέλους του σοσιαλιστικού κόμματος και με τη βραχύβια κοινή κυβέρνηση σοσιαλιστών-κομμουνιστών, που έφερε στα μάτια όρισμένων τὸ φάσμα μιᾶς άνεξέλεγκτης έξισωτικής πορείας. 'Η προοπτική του έορτασμού των 200 χρόνων κάτω από αυτή την πολιτική έξουσία έκανε την έπιβολή της «όρθης έρμηνείας» της Γαλλικής 'Επανάστασης νά φαίνεται έπιτακτική. 'Από αυτή την άνάγκη πηγάζει ένας νέος χείμαρρος έκδόσεων και μεταφράσεων ξένων έργων άνάμεσα στα όποια ξεχωρίζει τὸ βιβλίο του Κόμπαν «Τὸ νόημα της Γαλλικής 'Επανάστασης»³⁸. Σέ σύγκριση με τη συζήτηση της δεκαετίας του 1970 ή τελευταία αντιπαράθεση απόψεων είναι πολύ πιὸ έντονη και γενικευμένη. 'Η συζήτηση ξεπέρασε τὰ όρια των ακαδημαϊκών περιοδικών, έπεκτάθηκε στις στήλες του καθημερινού τύπου και εκλαϊκεύθηκε με τὸ πλῆθος των βιβλίων γύρω από την 'Επανάσταση, που ή πλειονότητά τους άνήκει στην κατηγορία του ιστορικού μυθιστορήματος ή του εκλαϊκευτικού βιβλίου. 'Η διεύρυνση του κύκλου των διαλεγόμενων άντι νά έπιφέρει τη διάχυση των έπιχειρημάτων και την άμβλυνση της όξύτητας της αντιπαράθεσης, πολιτικοποιώντας τη συζήτηση όδήγησε σέ ριζοσπαστικότερες θέσεις και σέ μεγαλύτερη φραστική βιαιότητα. 'Ενώ λοιπόν στη δεκαετία του 1970, άμφισβητείτο ή κρατούσα έρμηνεία της 'Επανάστασης και έμμεσα όρισμένες της πλευρές, σήμερα τὸ άντικείμενο της διαμάχης έχει μετατοπισθεί από την ιστοριογραφία στην αξιολόγηση των ίδιων των γεγονότων. Τὸ 1978 ο Φυρε δήλωνε ότι ή «Γαλλική 'Επανάσταση έκλεισε», σήμερα οι δημοσιολόγοι της νέας γαλλικής δεξιάς ζητούν (νά τελειώνουμε με τη Γαλλική 'Επανάσταση)³⁹, έννοώντας όχι μόνο τὸ μύθο της, αλλά και την

37. F. Furet, *Penser...*, 187-193.

38. A. Cobban, *La sens de la Révolution française*, Παρίσι 1984.

39. έφημ. *Le Figaro magazine*, 11.10.1986. Φάκελος με τὸ γενικό τίτλο «Pour en finir avec la Révolution française».

πολιτική και κοινωνική κληρονομιά της. Συντηρητικοί από την πολιτική άποψη ιστορικοί όπως ο Pierre Chaunu χαρακτηρίζουν χωρίς δισταγμό τις εμφύλιες συγκρούσεις της Έπανάστασης «γενοκτονία» και τη θεωρούν ως την άφετηρία της παρακμής της Γαλλίας⁴⁰. 'Αλλά και στον ίδιο το Φυρέ διαπιστώνουμε μία ριζοσπαστικοποίηση των θέσεών του, παρ' όλο που δεν καταφεύγει στις φραστικές ακρότητες των άκροδεξιών συνοδοιπόρων του. Τò 1978 ο Φυρέ θεωρούσε ότι η Έπανάσταση έπαυσε νά είναι σημείο αναφοράς στη γαλλική πολιτική γιατί «σήμερα τόσο ο λόγος της δεξιάς όσο και της αριστεράς δοξάζουν την έλευθερία και την ισότητα, και η συζήτηση γύρω από τις αξίες του 89 δεν ένέχει πραγματικό πολιτικό περιεχόμενο ούτε φέρει μιá δυνατή ψυχολογική φόρτιση». Δέκα χρόνια αργότερα στις παραμονές του έορτασμού της διακοσαετηρίδας θεωρεί την Έπανάσταση στη Γαλλία λήξασα γιατί «οί Γάλλοι είναι σύμφωνοι για τους θεσμούς και ιδίως συμφωνούν σέ δύο σημεία που κανένas δημοκράτης δέν θά τά είχε δεχθεί πριν από ένα αιώνα ή ακόμα και πριν από είκοσι χρόνια: στην έκλογή μέ καθολική ψηφοφορία του άρχηγού της έκτελεστικής έξουσίας (πράγμα που επανεισάγει κάτι από την μοναρχική άρχή στη λαϊκή κυριαρχία) και στην ύπαρξη ενός ειδικοῦ δικαστηρίου που έλέγχει τη συνταγματικότητα των νόμων. Πιό βαθιά, τείνει νά λήξει ή σύγκρουση ανάμεσα στην καθολική έκκλησία και την πολιτική δημοκρατία, που σφράγισε τους δύο τελευταίους αιώνες. 'Επί πλέον τò Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας έχει μπει σέ μιá φάση θεαματικής παρακμής, που νομίζω ότι δηλώνει τò τέλος του έξοστρακισμού των έργατών από τη γαλλική δημοκρατία. Και μιá μορφή έθνικοῦ μεσσιανισμού, ριζωμένη στην Έπανάσταση, είναι περίπου άκατανόητη για τους σημερινούς νέους»⁴¹.

Συγκρίνοντας τί θεωρείται τò σύμπτωμα του τέλους της Έπανάστασης τò 1978 και τί τò 1989, διαπιστώνει κανένas άμέσως την παράλειψη της αξίας της ισότητας. 'Αντίθετα, ο Φυρέ θεωρεί σήμερα σημάδι του τέλους της πολιτικής επικαιρότητας της Έπανάστασης τò ότι κανένas Γάλλος δέν πιστεύει πλέον ότι πρέπει νά αλλάξει τò κράτος ή τò καθεστώς για νά εγκαθιδρυθεί ή ευτυχία του λαού»⁴². Θά μπορούσε νά παρατηρήσει κανένas ότι οί άποδοχές αυτές, άν πράγματι ισχύουν, δέν σημαίνουν τò τέλος της πολιτικής επικαιρότητας της συζήτησης για τη Γαλλική Έπανάσταση, αλλά την έκκαθάριση της πολιτικής κληρονομιάς της ή τουλάχιστον την άνοδο όσων επιθυμούν μιá τέ-

40. P. Chaunu, *Le grand déclassement*, Παρίσι 1989. Σέ συνέντευξη που δημοσιεύεται στό τεῦχος του 'Απριλίου 1989 του *Le Monde de la Révolution française* ο Chaunu δηλώνει ότι αντρέπει για τη Γαλλική Έπανάσταση». Βλ. επίσης R. Secher, *Le génocide franco-français: la Vendée vengée*, Παρίσι 1986.

41. F. Furet, *Penser...*, 18· και συνέντευξη στό *Le Monde de la Révolution française*, άρ. 1 ('Ιαν. 1989).

42. F. Furet στην ίδια συνέντευξη.

τοια ἐκκαθάριση. Οἱ τάσεις αὐτὲς ἐνισχύθηκαν στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, γιὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ στὴ Γαλλία ἀνέβαινε στὴν ἐξουσία τὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα, ὁ νεοφιλευθερισμὸς γνώριζε στὶς Η.Π.Α. καὶ στὴ Μεγάλῃ Βρετανία ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἐπιτυχία. Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ ὁδήγησε στὴν ὅλο καὶ πιὸ συχνὴ ἀντιπαράβολή τῆς θετικῆς ἐπανάστασης ἀγγλοσαξωνικοῦ τύπου μὲ τὸ ἀρνητικὸ πρότυπο τῆς γαλλικῆς. Ὁ ἴδιος ὁ Φυρὲ καταφεύγει στὴ σύγκριση αὐτὴ σὲ ἄρθρο τοῦ 1983⁴³. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι δὲν υἱοθετεῖ πλέον μιὰ σοσιαλδημοκρατικὴ ἀνάγνωση τῆς Ἀγγλικῆς Ἐπανάστασης παρόμοια μὲ τοῦ Ταλμὸν καὶ τῆς δικῆς του ἀρχικῆς προσέγγισης, ποὺ ἀναγνωρίζει ὡς θετικὸ στοιχεῖο τοῦ ἀγγλικοῦ παραδείγματος τὴν ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία καὶ τὴν μὲ διαδοχικὲς προσεγγίσεις πορεία πρὸς τὸ ἰδανικὸ κοινωνικὸ σύστημα, ἀλλὰ, ὅπως πιὸ πρὶν ὁ Ἀρόν, μένει κοντύτερα στὸν Μπέρκ, τὸν ἄγγλο συντηρητικὸ τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ διακρίνει ὡς θετικὰ τοῦ ἀγγλοσαξωνικοῦ μοντέλου τὴ θρησκευτικότητα καὶ τὴν ἐπιβίωση τῶν παραδοσιακῶν θεσμῶν. Τὸ βῆμα αὐτὸ εἶναι πολὺ μεγάλο καὶ κάνει ἀδύνατο γιὰ τὴν πλειοψηφία τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς νέας ἐρμηνείας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης νὰ ἀκολουθήσουν τὸ Φυρὲ στὸ νέο του δρόμο. Πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὴν τελευταία τοῦ ἀποψη εἶναι ἱστορικὰ ἀστήρικτη, ἀφοῦ οὔτε ὁ χαρακτήρας τῆς ἀγγλικῆς καὶ τῆς ἀμερικάνικης ἐπανάστασης εἶναι μονοσήμαντος καὶ ἀναμφισβήτητος οὔτε οἱ Γάλλοι ἐπαναστάτες στόχευαν σὲ μιὰ προγραμματικὴ ρήξη μὲ τὴ θρησκεία. Ἀλλὰ, ἀκόμη κι ἂν ἦταν ἔτσι, ἡ ἐρμηνεία ἤχεϊ μεταφυσική. Ἐπειτα, ἡ ἐρμηνεία εἶναι πολιτικὰ «ἐπικίνδυνη», γιὰ τὴν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ὄπλο στὰ χέρια τόσο ὅσων ἀρνοῦνται τὴν Ἐπανάσταση —καὶ σήμερα κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσει τὴν παρουσία τους μετὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἀκροδεξιῶν κινήσεων— ὅσο καὶ ἐκείνων ποὺ θέλουν νὰ τὴν ὑπερβοῦν. Τὴ στιγμὴ λοιπὸν ποὺ ὁ Φυρὲ καὶ οἱ ὁπαδοὶ του διαπιστώνουν τὸ ὀριστικὸ κλείσιμο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, τὴ στιγμὴ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι «κάθε χρόνο μερικοὶ Γάλλοι, Ἀμερικανοὶ ἢ Ἀγγλοὶ ἱστορικοὶ δημοσιεύουν κάποιον νέο βιβλίο καὶ ρίχνουν ἀκόμα μιὰ φτυαριὰ χῶμα πάνω στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, σὲ αὐτὸ τὸ πτῶμα»⁴⁴, ἡ πολιτικὴ συζήτηση γιὰ τὴν Ἐπανάσταση φούντωσε ξανά, ἀκριβῶς ἀπὸ ἀντίδραση σὲ αὐτὲς τὶς νεκροθαπτικὲς δραστηριότητες⁴⁵.

Χρειάστηκε λοιπὸν, καθαρὰ γιὰ πολιτικὲς σκοπιμότητες, μιὰ ἀναδιατύπωση τῆς νέας προσέγγισης τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Τὴν ἐπιτυχέστερη ἐκφραση αὐτῆς τῆς ἀναδιατύπωσης τὴν ἐπιχείρησε ὁ καθηγητὴς τοῦ Collège de France Maurice Agulhon σὲ ἓνα τοῦ ἄρθρο μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «Πρέ-

43. F. Furet, «La Révolution dans l'imaginaire politique français», *Le débat*, ἀρ. 26 (1989), 173-181.

44. G. Suffert, «Pour en finir avec la Révolution», *Le Figaro magazine*, 11.10.1986.

45. M. Gallo, *Lettre ouverte à Maximilien Robespierre sur les nouveaux muscadins*, Παρίσι 1986. Βλ. ἐπίσης R. Debray, *Que vive la révolution*, Παρίσι 1989.

πει να φοβόμαστε το 1789;»⁴⁶. Η απάντηση του Agulhon είναι ότι η γαλλική κοινωνία δεν διατρέχει πολιτικό ή φιλοσοφικό κίνδυνο από τον έορτασμό των διακοσίων χρόνων της Έπανάστασης. Πολιτικός κίνδυνος δεν υπάρχει γιατί η φωνή του κομμουνιστικού κόμματος είναι εξασθενημένη, αφού απέδωσε ή τακτική της εξουδετέρωσης δια του έναγκαλισμού του προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας. Κίνδυνος πολιτικός θα υπήρχε μόνο αν εγκατελείπετο στους κομμουνιστές το μονοπώλιο του έορτασμού. Από την άλλη μεριά δεν υφίσταται ούτε φιλοσοφικός κίνδυνος στο πρόσωπο των όπαδων μιας ιακωβινικής πρωτοολοκληρωτικής θεωρίας, γιατί ο Agulhon απορρίπτει την ιδεαλιστική θεώρηση της ιστορίας και θεωρεί ότι οι ιδεολογίες γίνονται δραστικές μόνο όταν υπάρχουν οι υλικές προϋποθέσεις, και σήμερα εκλείπουν οι προϋποθέσεις αυτές για την αναβίωση του ιακωβινισμού. Τον κίνδυνο τον βλέπει μόνο από τη μεριά των πάσης φύσεως θρησκευτικών φανατισμών και των αυταρχικών παραδόσεων στη ρίζα των οποίων τοποθετεί τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Η πρότασή του είναι να έορτασθεί το 1789, αλλά ο έορτασμός να περιορισθεί στον πανηγυρισμό της Έπανάστασης ως αφετηρίας του σύγχρονου φιλελευθερισμού και της στιγμής της «Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη», και έννοείται φυσικά η διακήρυξη του 1789 και όχι εκείνη του 1793 με τη μεγαλύτερη έμφαση στην κοινωνική ισότητα.

Η αντίληψη αυτή είναι εκείνη που τελικά επικράτησε, και ο έπαινος έορτασμός αφορά τη διακοσαετηρίδα της Γαλλικής Έπανάστασης και της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σύμφωνα με αυτό το πνεύμα, οι πολιτικοί υπεύθυνοι του έορτασμού αναζητούν τα νέα σύμβολα και προβάλλουν τους νέους ήρωες. Ο έορτασμός της εκατονταετηρίδας πρόβαλε τη μορφή του Δαντών, ιακωβίνου, αλλά και θύματος της άκρατης τρομοκρατίας. Αυτοί που είναι σήμερα στην έξουσία στη Γαλλία, αφού πειραματίστηκαν αρχικά με τον Δαντών, τον εγκατέλειψαν μετά την πρώτη κριτική των φιλελευθέρων, για τον Κοντορσέ. Η νέα συμβολική μορφή παρουσιάζει το πλεονέκτημα ότι υπήρξε πάγια αντίθετη στην ποινή του θανάτου — ο Κοντορσέ δεν ψήφισε ούτε υπέρ της εκτέλεσης του Λουδοβίκου ΙΣΤ' — και ότι υποστήριξε με ζήλο αντίστοιχο σημερινού έκσυγχρονιστή τη χρησιμοποίηση των εκπαιδευτικών μηχανισμών ως μέσου για την επίτευξη της κοινωνικής προόδου. Με αυτό το πνεύμα γιορτάζεται σήμερα η Έπανάσταση στο έσωτερικό της Γαλλίας και αυτό το μήνυμα εξάγεται στο έξωτερικό. Από το δίπτυχο της Γαλλικής Έπανάστασης έλευθερία-ισότητα έορτάζεται μόνο η πρώτη αξία, η δεύτερη γίνεται ανεκτή μόνο στο μέτρο που η τυπική ισονομία του πολίτη δεν θίγει την έλευθερία. Βέβαια οι Γάλλοι έπαναστάτες διακηρύσσοντας την ισότητα, έννοούσαν μόνο την ισονομία και φαντάζονταν ότι η εφαρμογή της θα ήρε τις κοινωνικές ανισότητες.

46. M. Agulhon, «Faut-il avoir peur de 1989?», *Le débat*, αρ. 30 (1984), 27-37.

Σήμερα ή νέα αντίληψη της Γαλλικής 'Επανάστασης θεωρεί αυτή την προσδοκία όχι μόνο άφελή αλλά και επικίνδυνη, γιατί ή διάψευσή της στη διάρκεια της 'Επανάστασης όδήγησε στην προσπάθεια επίτευξης της κοινωνικής ισότητας ως προϋπόθεσης ισχύος της ίσονομίας και της ελευθερίας, και σέ αυτήν άκριβώς την προσπάθεια αποδίδεται ή έκτροπή πρὸς την ολοκληρωτική δημοκρατία. 'Η Τρομοκρατία και τὰ γκουλάγκ, σύμφωνα με την έκφραση του Φυρέ, κατάγονται από τις ίδιες φιλοσοφικές αντιλήψεις και έχουν τους ίδιους στόχους⁴⁷.

Μαζί με την έννοια της ισότητας ή νέα έκδοχή της κληρονομιάς της Γαλλικής 'Επανάστασης παραμερίζει και την έννοια της λαϊκής κυριαρχίας, γιατί τὸ ἔθνικὸ κράτος πὸν ἀποτελεῖ την έκφρασή της είναι τὸ επικίνδυνο ὄργανο πὸν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ την ἀναγκαστικὴ ἐπιβολὴ της κοινωνικῆς ισότητας. Τὸ ἰδανικὸ εἶναι μία ὑπερεθνικὴ καὶ αὐτορρυθμιζόμενη κοινωνία τῶν πολιτῶν. 'Η ἐξουσία τῶν κυριάρχων ὀργάνων μειώνεται καὶ μετατίθεται ἀπὸ τις ἔθνικες κυβερνήσεις σὲ ὑπερεθνικά ὄργανα καί, ἐντὸς τῶν ἔθνικῶν κρατῶν, σὲ περιφερειακά. 'Η ἀποστολὴ τῶν νέων κυριάρχων συνίσταται στὴ διαμόρφωση συνθηκῶν γιὰ την ἀπρόσκοπη λειτουργία της ἐλεύθερης ἀγορᾶς, καὶ ὄχι στὸν περιορισμὸ της ἀγορᾶς με στόχο τὸν ἔλεγχο τῶν οἰκονομικῶν ἀνισοτήτων καὶ τὴ διατήρηση της κοινωνικῆς συνοχῆς, πὸν ἦταν τὸ κύριο μέλημα τοῦ ἔθνικοῦ κράτους πρόνοιας στὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς διαμορφώθηκαν στὴ Γαλλία παράλληλα με την ἀνάπτυξη της νέας έκδοχῆς γιὰ τὴ Γαλλικὴ 'Επανάσταση καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις θεωρητικὲς ἐπεξεργασίες τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ στὶς ἀγγλοσαξωνικὲς χώρες. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς δὲν στηρίζονται σὲ ολοκληρωμένους θεωρητικὲς κατασκευὲς καὶ ἐπιβλήθηκαν με ἀποσπασματικὲς παρεμβάσεις στὴν καθημερινὴ συζήτηση τρεχόντων οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων, μέσα ἀπὸ κείμενα μαχητικά, ἀν καὶ συχνὰ ἐφήμερα, ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τοῦ ἐπικαιροῦ χαρακτήρα τους καὶ της βιαστικῆς συγγραφῆς τους. Οἱ δοκιμιογράφοι δὲν εἶναι μόνο πανεπιστημιακοί, ἀλλὰ καὶ πολιτικοί, ἐπιχειρηματίες καὶ δημοσιογράφοι, πὸν συνεχίζουν μία γαλλικὴ, ἀκριβέστερα παρισινὴ, παράδοση τοῦ τρόπου παρέμβασης τῶν φορέων της πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξουσίας στὶς δημόσιες συζητήσεις. Στὰ κείμενα αὐτά, ἡ κριτικὴ της κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ τῶν ἔθνικῶν κρατῶν, βασίζεται στὴν ὑποτιθέμενη ἀποτυχία τους νὰ ἐπιτύχουν την κοινωνικὴ ισότητα, πὸν μόνο ἡ παραίτηση ἀπὸ την ἐσκεμμένη ἐπιδίωξή της μπορεῖ νὰ την ὑλοποιήσει.

'Η ἐπιχειρηματολογία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴ μεταφορὰ στὸ ἐπίπεδο της οἰκονομικῆς καὶ της κοινωνικῆς πολιτικῆς της διαλεκτικῆς της κριτικῆς τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀπὸ την ἀντικοινοβουλευτικὴ δεξιὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, σύμφωνα με την ὁποία ὁ κοινοβουλευτισμὸς δὲν ἔφερε

47. F. Furet, *Penser...*, 29.

τήν πολιτική ισότητα που επαγγέλετο και μόνο ή κατάργησή του καθώς και ή κατάργηση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μπορεί να φέρει την ουσιαστική και όχι την τυπική πολιτική ισότητα. Όρισμένοι μάλιστα από τους σύγχρονους συγγραφείς χρησιμοποιούν τους ίδιους όρους με τον Κοσέν και τους πολιτειολόγους της εποχής του. Η κεντρική κατηγορία π.χ. του Alain Mine, ή «*machine égalitaire*»⁴⁸ —ό εξισωτικός μηχανισμός— αναφέρεται άμεσα στη *Machine* του Κοσέν και στο *Machinisme* του Όστρογκόρσκι. Αυτοί οι κοινωνιολογικοί προβληματισμοί διατυπώνονται παράλληλα, αλλά όχι ανεξάρτητα από τις ερμηνευτικές αναζητήσεις των ιστορικών. Σε όρισμένες περιπτώσεις μάλιστα υπάρχουν και οργανωτικές διασυνδέσεις όπως στα πλαίσια του ιδρύματος Saint Simon. Η ιστορική διάσταση υπάρχει στις περισσότερες κοινωνικοοικονομικές πραγματείες και στις πιο φιλόδοξες από θεωρητική άποψη ενσωματώνονται οι βασικές συνιστώσες της νέας ιστορικής έκδοχης⁴⁹. Η άλλη-λεπίδραση των κοινωνιολογικών και οικονομολογικών αναλύσεων με τις ιστορικές είναι έκδηλη σε ένα τελευταίο δοκίμιο του Φυρέ με τίτλο «*La France unie*»⁵⁰, που δημοσιεύθηκε σε συλλογικό τόμο της σειράς «*liberté de l'esprit*», της ίδιας που ίδρυσε και διηύθυνε ο Ρεϊμόν Άρὸν στα πλαίσια μίας αντιμαρξιστικής στρατηγικής στην περίοδο του ψυχρού πολέμου και στην οποία δημοσιεύθηκε το πρώτο βιβλίο του Ταλμόν. Στον πρόλογο του βιβλίου σημειώνονται τα εξής: «Ας μη παίζουμε με τις λέξεις: από τώρα ή διακοσαστηρίδα του 1789 μάς φαίνεται σαν το σάβανο μιᾶς παράδοσης. Όποσδήποτε θα συμπέσει με την εξέλιψη των χαρακτηριστικών που είχε κληρονομήσει ή γαλλική πολιτική από αυτό [το 1789]. Αν σύμφωνα με τον Μισλὲ ή ιστορία είναι ή όλικη

48. A. Mine, *La machine égalitaire*, Παρίσι 1987. Ο Alain Mine αποτελεί ένα χαρακτηριστικό εκπρόσωπο των παρισινών συγγραφέων φυλλαδίων (pamphlets), εφημερών δηλαδή μαχητικών κειμένων. Όστερα από εξαιρετικές σπουδές στο γαλλικό σύστημα των Μεγάλων Σχολών (Ingénieur civil des Mines, Sciences - Po και ENA), εντάχθηκε ως ανώτερο στέλεχος στη δημόσια διοίκηση και πρωτοέγινε γνωστός όταν συνυπέγραψε με τον Simon Nora το 1978 την έκθεση για τις κοινωνικές συνέπειες της πληροφορικής. Τὸν ἐπόμενον χρόνο ἐγκατέλειψε τὴν δημόσια ὑπηρεσία καὶ ἄρχισε μιὰ νέα σταδιοδρομία στὶς μεγάλες ἐπιχειρήσεις. Ἀπὸ τὸ 1986 εἶναι γενικὸς διευθυντὴς τῆς Cerus, τῆς γαλλικῆς ἐταιρίας χαρτοφυλακίου τοῦ ὁμίλου de Benedetti (Ὁλιβέτι), ἐνῶ συμμετέχει καὶ στὴ χάραξη τῆς διεθνούς στρατηγικῆς τοῦ ὁμίλου. Εἶναι ἐπίσης πρόεδρος τῆς Ἑταιρίας Ἀναγνωστῶν τῆς ἐφημερίδας *Le Monde*, ποὺ συστήθηκε πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια γιὰ νὰ στηρίξει οἰκονομικὰ καὶ ἠθικὰ τὴ γνωστὴ ἐφημερίδα. Ἀπὸ τὸ 1982 δημοσιεύει ἕνα βιβλίο κάθε δύο χρόνια ἢ καμιά φορά καὶ συχνότερα γύρω ἀπὸ θέματα σχετικὰ μὲ τὸ κράτος-πρόνοια καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνότητα: *L'après-crise est commencée* (1982), *L'avenir en face* (1984), *Le syndrome finlandais* (1986), *La machine égalitaire* (1987), *La grande illusion* (1989) τὸ ὁποῖο ἔτυχε βιβλιπαρουσίασης ἀπὸ τὸν Φυρέ στὸ φῶλλο τῆς 20.1.1989 τῆς ἐφημερίδας *Le Monde*, *L'argent fou* (1990).

49. P. Rosanvallon, *Le Moment Guizot*, Παρίσι 1985, τοῦ ἰδίου *Le libéralisme économique. Histoire de l'idée du marché*, Παρίσι 1989, καθὼς καὶ *L'Etat en France de 1789 à nos jours*, Παρίσι 1990.

50. F. Furet, J. Juillard καὶ P. Rosanvallon, *La République du centre*, Παρίσι 1988.

ανάσταση του παρελθόντος, οί επέτειοι συνιστοῦν τὸν ἐνταφιασμό του. Ποτὲ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ἰδρυτῶν τῆς Γ' Δημοκρατίας τῶν Φερύ, Γαμβέτα, Βαλντέκ-Ρουσώ κλπ. δὲν εἶχε γίνεи τόσος λόγος γιὰ τὴ Δημοκρατία [République]. Ἡ Γ' Δημοκρατία μᾶς παραπέμπει στὴν πρώτη, ποὺ βρίσκεται ἐκεῖ γιὰ νὰ μᾶς παρηγορήσει γιὰ τὴν κατάρρευση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἄς τολμήσουμε νὰ διασχίσουμε τὸ πεδίο τῶν ἐρειπίων σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση: ἡ ἰδέα τῆς ἀριστερᾶς, ἡ ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἡ ἰδέα τῆς δημοκρατίας [république] ἀποβίωσαν ταυτόχρονα»⁵¹. Ἡ πρόταση τῆς συγγραφικῆς τριάδας τοῦ τόμου εἶναι νὰ ἀντικατασταθοῦν αὐτὲς οἱ ἰδέες μὲ τὴν ἰδέα τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν πολυκεντρικὴ κυριαρχία, ὑπερεθνικὴ καὶ περιφερειακὴ, στὰ πλαίσια τῆς ἐνωμένης Εὐρώπης.

Ἡ ἄμεση πολιτικὴ διάσταση τῆς συζήτησης ἀνάμεσα στοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους κοινωνικοὺς ἐπιστήμονες γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὸ σύγχρονο κράτος ἐξηγεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ τὴ θεωρητικὴ ἀπορία στὴν ὁποία ἔχει περιέλθει ἡ ἄλλοτε κυρίαρχη «μαρξιστικὴ κοινὴ». Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ εἶχε προσφέρει τὴν ἱστορικὴ νομιμοποίηση τῆς πράξης τῶν πολιτικῶν συνιστωσῶν τῆς εὐρείας δημοκρατικῆς παράταξης — ἀπὸ τοὺς ριζοσπάστες στὴ δεξιὰ πλευρὰ ὡς τοὺς κομμουνιστὲς στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ φάσματος. Στὰ πλαίσια τῆς παράταξης αὐτῆς ὑπῆρξαν σημαντικὲς ἀνακατατάξεις μὲ τὴν ἐξαφάνιση ὁρισμένων πολιτικῶν σχηματισμῶν, τὴν παρακμὴ ἄλλων καὶ τὴν ἐνδυνάμωση νέων, μὲ διαφορετικὲς ἰδεολογικὲς ἀναφορὲς πλησιέστερες πρὸς τὸν νεοφιλελευθερισμό, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ «μαρξιστικὴ κοινὴ» νὰ μὴν ἔχει πλέον ἰσχυρὸ πολιτικὸ ἀποδέκτη. Ἐξ ἄλλου ὅσοι ἐξακολουθοῦν νὰ τὴν ὑποστηρίζουν ἀποφεύγουν νὰ τὴν προβάλλουν στὸ σύνολό της. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ δὲν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη ἢ δὲν βλέπουν τὴ χρησιμότητα νὰ ἐπεξεργασθοῦν μιὰ συνολικὴ ἀναθεωρημένη ἐκδοχή. Δὲν τοὺς μένει παρὰ νὰ ἀποδυθοῦν σὲ μάχες ὀπισθοφυλακῶν περιμένοντας καλύτερες μέρες. Ἡ τάση αὐτὴ εἶναι ἐμφανὴς στὸ ἔργο τοῦ διαδόχου τοῦ Σομποῦλ στὴ Σορβόνη, τοῦ Michel Vovelle, ποὺ περιορίζεται πρὸς τὸ παρὸν σὲ τοπικὲς ἐκσυγχρονιστικὲς ἐπεμβάσεις, ἐφαρμόζοντας, σὲ περιφερειακὰ θέματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει ἱστορία τῶν νοοτροπιῶν μὲ κοινωνικὴ ἀναφορά⁵². Σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορίαν ἀνήκει ἡ μελέτη του γιὰ τὴ σταδιοδρομία τοῦ ἐλάσσονος ποιητῆ Théodore Desorgues, ἀπόγονου μιᾶς ἀστικῆς οἰκογένειας τῆς ἐπαρχίας, ποὺ στὶς παραμονὲς τῆς Ἐπανάστασης ἐξαγόρασε ἓνα τίτλο ὑπηρεσιακῆς εὐγένειας [noblesse de robe]⁵³. Συντάκτης τῶν ἑμμετρῶν κειμένων τῶν τελετῶν τῆς Ἐπιτροπῆς Κοινῆς Σωτηρίας, συντάκτης τοῦ ὕμνου στὸ Ἀνώτατο Ὄν, καταλήγει ἐπὶ τῆς ὑπα-

51. ὁ.π., 10.

52. M. Vovelle, *Idéologies et Mentalités*, Παρίσι 1982, 17.

53. M. Vovelle, *Théodore Desorgues ou la Désorganisation*, Παρίσι 1985.

τείας του Ναπολέοντα Βοναπάρτη στο ψυχιατρικό άσυλο του Σαραντόν. 'Η μελέτη του Βοβέλ κινείται σε τρία επίπεδα: Σε ένα πρώτο επίπεδο ασχολείται με την άνοδο, στη διάρκεια περισσότερων γενεών, μιᾶς αγροτικής οικογένειας πρώτα στην κατηγορία των εὐπορων ἀστών τῆς ἐπαρχίας καὶ τέλος στίς παρυφές τῆς μικρῆς εὐγένειας. Με τὰ ἀντικειμενικά ὄρια αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ἀνόδου ἐρμηνεύει τὴν προσχώρηση τοῦ Ντεσόργκ στὴν 'Επανάσταση καὶ τὴ μετοικεσία του στὴν πρωτεύουσα. Σε ἓνα δεύτερο επίπεδο, παρουσιάζεται ἡ ἀντιμετώπιση ἀπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ Ναπολέοντα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο τοῦ ποιητῆ, τοῦ πολιτικοῦ του ἀντικονφορμισμού σὰν συμπτώματος παθολογικῆς ψυχολογίας. Τέλος στὸ τρίτο δείχνει πῶς ἡ καταδίκη τῆς πολιτικῆς τοῦ Ροβεσπιέρου συνεπέφερε τὴν ἀποσιώπηση ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους τοῦ ποιητῆ, πού τὸν ὑπηρετήσε. 'Η δεύτερη μελέτη αὐτῆς τῆς κατηγορίας, πού συνέγραψε ὁ Βοβέλ, ἀφορᾷ τὶς σχέσεις 'Εκκλησίας καὶ 'Επανάστασης, θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ ἱστορικὸς εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀρμόδιος, ἐξ αἰτίας τῶν μελετῶν του γιὰ τὴν ὑποχώρηση τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος στὴ διάρκεια τοῦ 18ου αἰῶνα⁵⁴. 'Εντάσσει ἔτσι στὴν προοπτικὴ τῆς μακρᾶς διάρκειας τῆς κίνησης τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς μεταλλαγῆς τῶν νοοτροπιῶν ἓνα σημαντικὸ ζήτημα τῆς ἐπαναστατικῆς συγκυρίας.

'Ενα ρεῦμα κριτικὸ ἀπέναντι στὴ νέα ἐκδοχή, πού ταυτόχρονα ὁμως διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴ «μαρξιστικὴ κοινὴ», συγκροτεῖται γύρω ἀπὸ τὸν Francois Dosse, συγγραφέα μιᾶς κριτικῆς μελέτης τῆς «νέας ἱστορίας»⁵⁵, καθὼς καὶ γύρω ἀπὸ τὴ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ *Espaces Temps*. 'Ο Φ. Ντὸς ἐντοπίζει τὴν παράδοση τῆς ἄρνησης τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης, τῆς ὁποίας συνεχιστὴς εἶναι ὁ Φυρέ, καὶ σταματᾷ ἰδιαίτερα στίς σχέσεις του με τὸ ἔργο τοῦ Τοκβίλ, τοῦ 'Αρόν καὶ τῆς Χάνα 'Αρεντ⁵⁶. Οἱ ἐπισημάνσεις καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ Ντὸς καὶ τῶν συνεργατῶν του ἀποτελοῦν τὴ μοναδικὴ ἀπόπειρα ἱστοριοποίησης τῆς σημερινῆς θεωρητικῆς συζήτησης ἀνάμεσα στοὺς ἱστορικοὺς τῆς 'Επανάστασης, δὲν συγκροτοῦν ὁμως μία νέα ἐρμηνεία τοῦ ἀρχικοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου. 'Η ἀπορία τῆς μαρξιστικῆς ἱστοριογραφίας τῆς 'Επανάστασης φαίνεται καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Καναδοῦ Georges Comninel⁵⁷, πού ἀποδέχεται τὶς ἀναθεωρήσεις τῆς νέας ἐκδοχῆς καὶ προσπαθεῖ νὰ διασώσει τὴ μαρξιστικὴ προσέγγιση, ὑποβάλλοντας σὲ μαρξιστικὴ κριτικὴ τὶς ἀπόψεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὸν ἀστικό, ταξικὸ χαρακτήρα τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης. 'Ο Κομνινέλ συμφωνεῖ με τὸν Κόμ-

54. M. Vovelle, *La révolution contre l'église. De la raison à l'être suprême*, Βρυξέλλες 1988. Βλ. τοῦ ἰδίου, *Piété baroque et déchristianisation*, Παρίσι 1973.

55. F. Dosse, *L'histoire en miettes*, Παρίσι 1987.

56. F. Dosse, «La triade liberale», *Espaces Temps*, ἀρ. 38/39 (1988), 83-88.

57. G. Comninel, *Rethinking the French Revolution. Marxism and the Revisionist Challenge*, Λονδίνο 1987. Βλ. καὶ τὸν πρόλογο στὴ δεύτερη ἐκδοση τοῦ G. A. Williams, *Artisans and Sansculottes*, Λονδίνο 1989.

παν ότι ή 'Επανάσταση δέν ήταν άστική, έξακολουθεί όμως νά τή θεωρεί ταξική σύγκρουση, πού διεξήχθη όχι ανάμεσα σέ δύο τάξεις, αλλά στο έσωτερικό μιās τάξης. Σέ αυτό τó συμπέρασμα όδηγεΐται από τή διαπίστωση ότι ή άναπαραγωγή τοῦ συντριπτικά μεγαλύτερου τμήματος τοῦ γαλλικοῦ άστισμοῦ δέν βασίζεται στην άμεση έκμετάλλευση τῶν μισθωτῶν τῶν πόλεων καί τῆς ύπαίθρου, αλλά στην άπόσπαση τοῦ πλεονάσματος μέσω τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ: «'Η Γαλλική 'Επανάσταση ὑπῆρξε κυρίως μία ένδοαστική σύγκρουση μέ άντικείμενο βασικές πολιτικές σχέσεις, πού ταυτόχρονα άφοροῦσαν σχέσεις άπόσπασης πλεονάσματος. 'Υπῆρξε ένα έμφύλιος πόλεμος στο έσωτερικό τῆς άρχουσας τάξης μέ άντικείμενο βασικά ζητήματα έξουσίας καί άπόσπασης πλεονάσματος. 'Η πάλι έστιάσθηκε πάνω στη φύση τοῦ κράτους, δίνοντας έτσι στη σύγκρουση τήν είδική πολιτική της μορφή, γιατί τά θεμελιακά κοινωνικά συμφέροντα πού διακυβεῦνταν, συνδέονταν άμεσα μέ κρατικές σχέσεις. 'Ενώ οί ιδιωτικές σχέσεις προσόδου άποτελοῦσαν τή βάση τῆς ταξικῆς έκμετάλλευσης, τά κρατικά αξιώματα κατεΐχαν ένα ρόλο κλειδί. 'Ηταν έξαιρετικά σημαντικά γιά τή διατήρηση τοῦ πλούτου τῆς άριστοκρατίας, ουσιαστικά γιά κάθε έλπίδα προαγωγῆς τῆς μικρῆς εὐγένειας καί ταυτόχρονα άποτελοῦσαν τή βάση τῶν περισσότερων άστικῶν σταδιοδρομιῶν»⁵⁸.

Οί άναφορές στίς συζητήσεις αυτές δείχνουν ότι ή κατασκευή τοῦ διλήμματος ανάμεσα στην έλευθερία καί τήν ισότητα δέν άποτελεΐ μιὰ άφηρημένη θεωρητική έπιλογή τῶν ιστορικῶν έστω καί μέσα στα πλαίσια ενός πολιτικοῦ παιχνιδιοῦ. Συνεπάγεται καί όρισμένες τοποθετήσεις άπέναντι σέ μεγάλα κοινωνικά προβλήματα πού άντιμετωπίζει ή σημερινή Γαλλία καί ό κόσμος. Τί σημαίνει ή έλευθερία γιά τά εκατομμύρια τῶν ξένων έργατῶν στη Γαλλία, τῆς σημαντικῆς αὐτῆς μερίδας παραγωγῆς τοῦ εθνικοῦ πλούτου όταν δέν άπολαμβάνουν τήν ίσονομία; Τί σημαίνει ή έλευθερία καί ή ίσονομία όχι γιά τοὺς δύο Γάλλους στοὺς τρεῖς, αλλά γιά τó ένα τρίτο τοῦ πληθυσμοῦ πού περιθωριοποιεΐται κοινωνικά έξ αΐτίας τῆς πραγματικῆς ανισότητας; Τί σημαίνει έλευθερία καί ίσονομία γιά μιὰ μειονότητα τῶν κατοίκων τοῦ πλανήτη, όταν τή στεροῦνται οί περισσότεροι από τοὺς ανθρώπους; Εΐναι δυνατή ή διατήρηση τῆς πολιτικῆς έλευθερίας καί ίσονομίας στίς χῶρες τῆς 'Ανατολικῆς Εὐρώπης, όταν ό έκσυγχρονισμός τοῦ παραγωγικοῦ τους δυναμικοῦ, πράγμα πού οὕτως ἢ άλλως σημαίνει συμπίεση τῆς κατανάλωσης, έπιχειρεΐται μέ μηχανισμούς οί όποιοι έχουν τήν έγγενή τάση νά αὐξάνουν τίς οίκονομικές ανισότητες; Μπροστά σ' αὐτό τó σκληρό, ό,τι εμφανίζεται σαν ό θρίαμβος τῆς νέας άντίληψης τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης, ή ὑποβάθμιση καί ή άποσιώπηση τοῦ αΐτήματος τῆς ισότητας, μπορεΐ νά μὴ εΐναι τίποτα άλλο, παρά ό άγωνιώδης έξορκισμός τῆς πραγματικότητας τῶν κοινωνικῶν αντιθέσεων.

58. G. Comninel, *ό.π.*, 200.